

ԾԻԱԾԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Բ

ԿԵՆՑԱՂՕԳՈՒՏ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԵԱՅ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ ՏԱՐԻ

ԹԻԻ Գ. — ՄԱՐՏ — 1860.

Ի ԹԷՌԻՈՍԻՍ.

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԽԱՐԹԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻՆ.

ՅՈՒՅԱԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱՅ ԱՄՍԱԳՐՈՅՍ Ի ԽԿԶԲԱՆ ՄԱՐՏԻ.

ԱԳՔԻՐՄԱՆ.

Աստուածատրեան Մելքոն * (1) (2 օրին.)
 Աստուածատրեան Մերօն.
 Քիւրքճեպն Մանուկ.

ԱՃՏԷՐԻԱՆ.

Աղարարեանց Գրիգոր. *
 Ալվազեանց Սարգիս. *
 Քաւրիգեանց Աղեքսանդր. *
 Խոջամալեանց Գրիգոր.
 Խոջայեանց Սարգիս.
 Կազաբեկեանց Գրիգոր. *
 Յովսէփեանց Բաղասաւր. *
 Ուլուխանեանց Գարրիկի.
 Ուկեմեանց Սկրտիչ.
 Չանուամեանց Ստեփանոս. *
 Սահարբեկեանց Միքայէլ.
 Սայեարեանց Յովհաննէս. *
 Սերգեյեանց Սկրտում. *
 Սերերակեանց Մատրեոս. *
 Վասիլեանց Վասիլ.
 Բուրղովեանց Յակոբ.

ԱՄԱՍԻԱ.

Դուլօղեան Նիկողայոս.
 Մեծիկօղեան Յովհաննէս.

ԳՐԻԳՈՐՈՒՊՈՒԽՍ.

Մերձանեան Կարապետ Բ. *
 Մոմճեան Ստեփան. *
 Նանիեան Դաւիթ Բ. *
 Սամուէլեան Խաչատուր Բ. *
 Բեռեան Սկրտիչ. *

ԵԱՇ.

Գալստեան Յովհաննէս.
 Գարագաշեան Խաչերես Գամինար.
 Դրանխոյեանց Եսայի Սփազար.
 Դրանխոյեանց Ստեփան.
 Սարգսեան Մելքիսեղ.
 Փոփովիչ Գրիգոր Մետելիչեր.

ԵՊՈՍՏՈՐԻԱ (ԿԷՉԱԼԷՎ).

Խանճեան Յովհաննէս.
 Մուրատեան Միքայէլ. *
 Պուռնապեան Ռաֆայէլ.
 Սէֆերեան Յակոբ.

Ս. ԷՉՄՈՒՄԻՆ.

Աղափիրեան Գրիգոր Վ. *

ԲԷՈՂՈՍԻԱ.

Արամանեան Բարսեղ. *
 Ալեանազեան Աղեքսանդր. *
 Ալեանազեան Յովհաննէս.
 Ալեանազեան Պետրոս.
 Ալեանազեան Սարգիս. *
 Ալբունճեան Մանուկ.
 Ալբունճեան Յովսէփ.
 Ալբունճեան Կարապետ. *
 Ալբունճեան Համբարձում. *
 Ալբունճեան Գրիգոր.
 Ալվազեան Յովհաննէս. *
 Ալվազեան Գրիգոր.
 Քորոսեան Յովհաննէս.
 Կիլիկեան Համբարձում. *
 Խալիպեան Ուսումնարան Հայոց. *
 Խարամբղայեան Հ. Յովսէփ. *

Մազերով Աղեքսանդր. *
 Մոմճեան Մերկեան. *
 Չեմպրճեան Վարդերես.
 Պազալեան Խաչատուր. *
 Պալապանեան Յովհաննէս.
 Պալեան Սարգիս.
 Պուրջուրեան Յարութիւն. *
 Պօլուպեկեան Սկրտիչ.
 Սերգիսեան Աղեքսանդր. *
 Սուպաշեան Մերկեան.
 Սուպաշեան Յովակիմ.
 Տեր-Արքայանեան Յովհաննէս. *
 Տեր-Իսրեան Մարտիրոս Բ. *

ԽՐԱՍՈՒ.

Գարագաշեան Խաչատուր. *
 Չիւմպիլեան Գրիգոր.
 Էմիրճեան Պետրոս Բ.
 Թումանեան Աղեքսանդր. *
 Թումանեան Աւետիք.
 Թովճեան Նանապետ. *
 Ճուլարտեան Հ. Սիմոն. *
 Մազրճեան Պօղոս.
 Մեանիկեան Մինաս.
 Միրզայեան Գալուստ.
 Միրզայեան Մելքոն. *
 Մուրատեան Յարութիւն. *
 Նանիպեան Սկրտիչ.
 Նանվերտեան Դաւիթ Բ.
 Չարբիճեան Յակոբճեան.
 Պարոնեան Խաչուկ.
 Պարոնեան Յովսէփ. *
 Պեկերեան Գրիգոր.
 Սելինեան Կարապետ. *
 Սելինեան Յովակիմ. *
 Տաւուտեան Դաւիթ.
 Տեօփերեան Քորոս.
 Տիւլիճեան Եսայի. *
 Քեչեան Միքայէլ.
 Քիսպոյեան Սարգիս եւ Խաչուկ. *

ԿԵՐԶ.

Երիզովիտեան Դազարոս. *
 Էքմէքճեան Գարրիկի.
 Խաչատուրեան Ստեփան.
 Հալաճեան Սարգիս.
 Հէքիմեանց Սարգիս.
 Մերկեանեան Յովհաննէս. *
 Յարութիւնեան Կեորգ.
 Փեչեքեարեան Գարրիկի. *

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈՒԽՍ.

Աղարոնեան Սկրտիչ.
 Կեորգ Սրբազան Պատրիարք.
 Էլիլիգեյեան Սարգիս.
 Ընթերցասիրաց Ընկերութիւն.
 Քորոսեան Գրիգոր.
 Խրիճեան Կարապետ.
 Խորասանեան Կեորգ.
 Խորասանեան Պետրոս.
 Համբարձումեան Յովհաննէս.
 Հիսապեան Սարգիս.
 Ճանաչեան Մարիցա օրիորդ. *
 Ճեղայիրեան Սկրտիչ.
 Ճեղայիրեան Սրբուհի տիկին.
 Ճիզմէճեան Միքայէլ.
 Սկրեան Յովհաննէս.
 Մուրատեան Յարութիւն.
 Յակոբոս Նախկին Ս. Պատրիարք.

Յովհաննէս Ս. Պատրիարք Երուսաղեմի.
 Նարիմեան Նարիմ.
 Նորատուկեան Սիմոնիկ.
 Նանազեան Չինոր.
 Շեպերեանց Փիլիպպոս.
 Պաղտասար Գրավաճառ (2 օրինակ).
 Պարտիզպանեան Թազուր. *
 Պելազեան Սերովբէ.
 Սանակեան (Ս.) Ընկերութիւն. *
 Սրվաճեան Յովհաննէս.
 Ստամպոլեան Յարութիւն.
 Վարդանեան Յովսէփ Փաշա.
 Փանոսեան Կարապետ.
 Փափազեան Պետրոս.
 Փշարմալճեան Սանակ.
 Փիշմիշեան Մովսիկ.
 Փուղինեան Աղեքսանդր.
 Քեանճայեան Գրիգոր.
 Քիրէճեան Սկրտիչ.
 Յրեկեան Արքանամ.

ՀԻՆ ԽՐԻՄ.

Քաղկոսեան Կարապետ Բ.
 Ժողովողական Դպրոց.
 Մատրեոսեան Յովհաննէս.
 Պենկեան Յովհաննէս.
 Փոփով Յոնանճեան.

ՀՆՉԵՇՏ.

Առաքելեան Կարապետ.
 Աւագեան Պօղոս.
 Եաքովիչ Մարտիրոս.

ՀՕԹԻՆ.

Չոլազեան Մանուկ. *

ՄԵԼԻՔՈՓՈՒ (ԴԶԸԱ-ԵԱՌ).

Աճեմեան Կարապետ. *
 Կեղտակեան Սկրտիչ.
 Էմենիճեան Ստեփան.
 Խայիմեան Սարգիս. *
 Չեռնիկեան Կեորգ. *

ՄՈՍԿՈՒԱ.

Լազարեան Ճեմարան Արեւելեան Լեզուաց.

ՆԱԽԻՉԵԻԱՆ.

Ալանայեանց Մանուկ. *
 Ալանայեանց Սիմէոն. *
 Աճեմեանց Սերովբէ.
 Կանճապետեանց Թովմաս Բ.
 Երուսաղեմացի Սիմէոն Մինասեան. *
 Չարիճեանց Յովհաննէս Դպիր.
 Քամանեանց Պօղոս.
 Թազեպեանց Խաչերես.
 Խարրանեանց Կեորգ. *
 Խաչրատուկեանց Կարապետ Բ.
 Խալիպեանց Յարութիւն.
 Խարակիլեանց Խաչատուր.
 Խարակիլեանց Յովակիմ.
 Խլրրճեանց Յակոբ.
 Խոճայեանց Կեորգ. *
 Խոճեանց Պօղոս Բ.
 Կոկոյեանց Սկրտիչ.
 Կողպերեանց Կարապետ.
 Հայրապետեանց Սկրտիչ. *
 Մելքոնեանց Գարրիկի.
 Մուղապարոնեանց Սկրտիչ. *
 Նարչնիքեանց Եղիա Բ. *

(*) Աստղանիշ ունեցողները եղբա են՝ որ զրուստ են ճայերէն եւ ուսուցիչն ու գաղղիարէն մասանց միանգամայն:

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ե Ի

Ն Ի Ա Ն Ա Ն Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆ ԱԶԳԱՅԻՆ

(Նարայրուրիւն. Տես էջ 25.)

Նախընթաց յօդուածին մէջ յիշատակեցինք թէ ազգի մը կրթութիւնը ինչ տեսակ մարդկանց ձեռքովը պէտք է տրուի, այսինքն բարեպաշտ, բարեկիրթ եւ բարեբարոյ մարդոց ձեռքով, թէ եկեղեցական լինին նոքա եւ թէ աշխարհական. վասն զի կրթութեան վախճանն է՝ ազգին համար ընտիր ընտիր անդամներ պատրաստել. եւ այս բները աւելի բարի օրինակով կրինք քան թէ լոկ խրատով. արդ ինչպէս պիտի կրթէ զազգը այն մարդն որ ինքը գուրկ է ի կրթութենէ, ի բարի վարուց եւ ի բարեպաշտութենէ:

Շաթնպրիան մեծանուն գաղղիացի մատենագիրը այս նիւթիս վրայ խօսելով՝ այսպէս կրսէ. «Հին ատենը մարդկանց կրթութիւն տուողները մէկմը քահանաներն էին, մէկմալ տանուտէրերը. Հնգկաց, Պարսից, Եգիպ-

տացուց, Յունաց, Իտալացուց, Գաղղիացուց, առաջին դաստիարակները իրենց քուրմերն էին. . . Քսենոփոն կպատմէ թէ իւր ատենի Պարսիկները առաքինութիւնը այն կերպով կսովրեցընէին՝ ինչ կերպով որ ուրիշ ատեր կարգալ գրել կսովրեցուի. թէ որ իրաւ է՝ շատ գեղեցիկ գովասանք: Սպարտա եւ Հռովմ քաղաքները իրենց սկզբնաւորութեան ժամանակը մէկմէկ մեծամեծ վարժատուներ էին, մէկմէկ զինուորական վանքեր էին՝ սեղաններով բազիններով զարդարած: Կրթութիւնն ու խրատները ամէն պատանեաց ի միասին կը տրուէին Հռովմայ Տիբերիս գետին ու Սպարտայի Երոտաս գետին եւ զերբք. եւ խրատներն էին՝ աստուածներէն վախնալու, հայրենիքն ու ազատութիւնը սիրելու, թշնամիները ատելու, գերիներն

„արհամարհելու, օրինաց հպատակելու, ծնո-
 „ղաց հնազանդելու, ծերոց պատիւը պահելու
 „վրայ. բայց կրկանք բտել թէ ասկէց աւելի
 „ալ չէր անոնց բարոյական ու մտաւորական
 „կրթութիւնը: Իսկ նոցա նիւթական կրթու-
 „թիւնն էր մարզք կամ մարմնավարժութիւն“:
 Իմաստուն հեղինակը ինքն ալ կաւելցրնէ այս
 խօսքերուն վրայ թէ „Այսպիսի կրթութիւնը
 „այն ժողովրդոց միայն կյարմարի որ նոր
 „սկսեք են ձեւանալ, կամ թէ խիստ սակա-
 „ւաւոր են. ուստի Հռովմ քաղաքն ալ մեծ-
 „նալուն պէս՝ մէջը դպրոցներ բացուեցան“:

Հին ատենի մարդկանց բարքը երբոր աւ-
 բուեցաւ, եւ իրենք յազատութենէ ի գերու-
 թիւն մատնուեցան, ժողովրդական կրթու-
 թիւնն ալ դադրեցաւ, եւ այն ժամանակը բա-
 ցուեցան Աթենքի, Անտիոքայ եւ Աղեքսան-
 դրիոյ փիլիսոփայական դպրոցները. բայց քրիս-
 տոնէութիւնը այն դպրոցներուն պակասու-
 թիւնները հետզհետէ շտկեց՝ իրեն լուսաւոր
 բարոյականովն ու աստուածաբանական խո-
 բունկ եւ միանգամայն պայծառ վարդապե-
 տութեամբը: Այսու ամենայնիւ դպրոցներու
 մէջ ուսում եւ կրթութիւն տալը քանի զնաց
 պակսեցաւ՝ միջին դարու ժամանակները,
 երբոր արեւելք եւ արեւմուտք բարբարոս
 ազգաց արշաւանքներովը տակնուվրայ եղան,
 այնպէս որ կարդալ գրել գիտնալը գրեթէ
 միայն քահանաներու եւ վանականներու զօրծ
 եղաւ. իսկ աշխարհականներուն մեծ մասը
 հագիւ թէ իր անունը ստորագրել կգիտնար:

Այս վիճակիս մէջ էին նաեւ Եւրոպացի
 ազգերը՝ ասկէց մինչեւ չորս հինգ հարիւր
 տարի առաջ, այսինքն մինչեւ տպագրութեան
 արուեստին հնարուած ժամանակը. իսկ ան-
 կէց ետքը ամէն տեսակ ուսման եւ կրթու-
 թեան դպրոցները սկսան շատնալ ամէն տեղ,
 եւ ամէն մարդ սկսաւ հասկընալ թէ մարդս
 մարդ չըլլար՝ այսինքն չկրնար կրթուիլ ա-
 ռանց ուսում առնելու:

Այժմ ամէն մարդ հասկըցած է նաեւ ար-
 բեւելք, ինչպէս որ առաջ եւս ըսինքք, թէ
 կարդալ գրելը, եւ գոնէ հաշիւ ընել գիտնալը,
 ամէն մարդու ալ հարկաւոր բան է. եւ թէ-
 պէտ կան տակաւին մարդիկ, մանաւանդ յե-
 տամնաց ժողովրդոց մէջ, որ չեն ուզեր ճանչ-
 նալ թէ կարդալ գրելէն ալ աւելի բան պէտք
 է սովորին իրենց օրգիքը, բայց թէ որ ուզէինք

մենք այնպիսեաց կարծիքը հերքելու աշխա-
 տիլ, խօսքերնիս շատ կերկրենար. առ այժմ
 այս միայն ըսենք՝ թէ հասարակ ժողովուրդը
 ուսում թող չսովորի բողոքները ամենեւին պի-
 տի չկարենան այսուհետեւ իրենց կամքը ա-
 ռաջ տանիլ. վասն զի ուսումնասիրութիւնը
 այնպիսի կրակ է որ սրբան փշես վրան՝ անցը-
 նելու մտքով, այնքան աւելի կը որբոքի: Ապա
 ուրեմն պէտք է որ ամէն մարդ ալ աշխատի
 ջանայ որչափ որ կարելի է աւելի բան սով-
 րելու, այսինքն միտքը աւելի լուսաւորելու
 եւ սիրտը աւելի կրթելու:

Բանը այս է թէ ինչ կերպով պէտք է ու-
 սում եւ կրթութիւն տալ այնպիսի ժողովրդեան
 (ինչպէս նաեւ մեր ազգին) որ թէպէտ բնու-
 թեամբ յարմարութիւն շատ ունի ուսում առ-
 նելու եւ ամէն տեսակ գիտութիւն սովորելու,
 բայց կարողութիւնը ձեռք չիտար որ իւր զա-
 ւակացը ուսմանն ու կրթութեանը համար մե-
 ժամեծ ծախքեր ընէ: Այս խնդրով բնականա-
 պէս այս մի միայն հնարքը կիշնայ մտքերնիս՝
 որ մեր ժողովրդոց մէջ աղքատաց եւ չափաւոր
 հարստութեան տէր եղողներուն համար այն-
 պիսի դպրոցներ պէտք է ունենալ՝ որոց մէջ
 աղքատը, այսինքն ամենայն աղքատ, ձրի ու-
 սում առնու, իսկ միջակը եւ հարուստը չա-
 փաւոր վճարք մը հատուցանելով:

Աղքատաց համար մուսաստանի մէջ երբոր
 տէրութեան բացած հասարակաց բարեկարգ
 դպրոցները բաւական չէրենան ոմանց՝ միայն
 այն պատճառաւ որ հայերէն լեզուն անոնց
 մէջ չսովորեցուի, հարկաւ պէտք է ջանան
 իւրաքանչիւր տեղեաց ժողովուրդները որ մէ-
 ջերնին տարեկան սուրք մը որոշեն, անով
 իրենց ժողովրդական դպրոցին ծախքը հոգան:
 Այս ծախքը ծանր չլինի՝ թէ որ բոլոր ժո-
 ղովրդեան վրայ բաժնուի, եւ այն՝ ամէն մար-
 դու հարստութեանը կամ աղքատութեանը հա-
 մեմատ կերպով. եւ դպրոցին մէջ զաւակ չու-
 նեցողներէն եւս նոյն սուրքը պահանջուի:
 Այս ոճով է ահա որ մուսաստանի այս կող-
 մերը ազգային ժողովրդական դպրոցները կը-
 ջանացուին առաջ տանելու. եւ որպէս զի յե-
 տոյ անոնցմէ ելլող աշակերտներուն ուշ չլինի
 արհեստի կամ առուտուրի դրուելու, ուսման
 ընթացքը չորս տարիէն աւելի չէ որոշուած
 իսկ չորս տարուան մէջ այն տղան որ ութը՝
 ինը տարեկան ատենէն այս դպրոցներէն մէ-

կը մտնէ, եւ աղէկ յառաջադիմութիւն ունենայ, տասուերկու կամ տասներչորս տարեկան աստեղ կրնայ ելլել անկէջ՝ բաւական լաւ գիտնալով քրիստոնէական վարդապետութիւն, սուրբ գրոց պատմութիւն, Հայոց եւ Ռուսաց համառօտ պատմութիւն, համառօտ աշխարհագրութիւն, սկզբունք թուաբանութեան, մեր գրաբան լեզուն այնչափ՝ որ ամէն պարզ գիրք դիւրաւ հասկրնայ, եւ աշխարհաբար այնպէս՝ որ անսխալ շարադրէ, եւ ռուսերէն կարդայ, գրէ, եւ ըստ բաւականին խօսի:

Միջակ վիճակի եւ չափաւորապէս հարուստ ժողովրդականաց համար քիչ մը աւելի բարձր ուսմունք սովորիլը անպատճառ հարկաւոր է, վասն զի սովորաբար նոցա մէջէն կելլեն վաճառականներ, գրագիրներ, տէրութեան պաշտօններու մէջ ծառայողներ, վարժապետներ, մեքենագործներ, թարգմաններ, եւս եւ գրաւոր աշխատութիւններով իրենց չափաւոր վիճակ մը ունեցողներ: Կրնանք ըսել թէ ժողովրդական դպրոցներէն վեր որչափ ուսումնարաններ եւ վարժարաններ որ ունինք մեր ազգին մէջ, այս վիճակի ժողովրդականաց համար են: Չենք ուզեր ըսել թէ աղքատները ոչ երբէք միջակներուն դպրոցը պիտի մտնեն, կամ թէ ոչ միջակները եւ ոչ հարուստները աղքատներուն դպրոցը պիտի չմտնեն. այլ մեր խօսքը ընդհանուրին վրայ է, վասն զի ընդհանրապէս ազգերնիս բարեկիրթ եւ ուսումնական ընելու հնարքներուն համար է մեր խօսքը: — Միջակ ուսումնարանաց զըլխաւոր եւ հարկաւոր յատկութիւններէն մէկը պիտի լինի զիշերով ցորեկով պահել տղաքը, որպէս զի քիչ ժամանակի մէջ շատ բան սովորին, այսինքն վեց կամ եօթը տարիէն աւելի չքշէ բոլոր ուսման ընթացքը. իսկ երբոր ելլեն այն ուսումնարանէն՝ կարողանան մանել տէրութեան բացած բարձրագոյն ուսմանց եւ գիտութեանց տեղերը՝ որ Համալսարան կրսւին, եւ լինին ճարտար բժիշկ, դեղագործ, իրաւագէտ, չափագէտ, քաղաքագէտ, դիւանագէտ, երկրաչափ, հանքաբան, եւ այլն:

Այս ամենայն մանր ու միջակ դպրոցներուն մէջ արդեօք ինչ կերպով պիտի բռնուի տղայոց դաստիարակութիւնն որ կարենանք ըսել թէ մենք ալ ունինք մեզի համար *կրթութիւն եւ ուսումն ազգային*:

Նախ ազգային հայերէն լեզուն, այսինքն թէ գրաբար եւ թէ աշխարհաբար աղէկ սովորիլը ի հարկէ ամենայն ազգային դպրոցի ուսմանցը հիմը պիտի լինի. բայց որչափ դժուարութիւն կայ այս բանիս այն դպրոցներուն մէջ, ուր որ աւելի հարկաւոր ճանչցուած է հասարակաց կարծեօք օտար լեզուները լաւ գիտնալը: Արեւելքի Հայոց մէջ տակաւին շատ մարդիկ կան՝ միայն անոր համար իրենց որդիքը դպրատուն յուղարկող՝ որ *գաղղիարէն* սովորին կամ *անգղիարէն*, եւ այն այնպէս յստակ եւ մաքուր որ գաղղիացիէ կամ անգղիացիէ մը տարբերութիւն չունենան գիտութեան եւ հնչման կողմանէ. նմանապէս Ռուսաստանի Հայերն ալ կփափաքին որ իրենց որդիքը ռուսերէն եւ գաղղիարէն աղէկ սովորին, միւս գիտութեանց եւ հայերենի մէջ անոնց յառաջադէմ լինելը կամ չլինելը ամենեւին հոգերնին չէ: Ըսել է թէ այն մարդիկը կամ ազգային կրթութեան ինչ եղածը չեն գիտեր եւ չեն ուզեր գիտնալ, եւ կամ ազգային կրթութիւն տալուն դժուարութիւնները չեն հասկրնար: Եւ յիրաւի. ազգային կրթութիւն եւ ուսմունք ըսելով մենք կհասկրնանք զայն՝ որ մասնաւոր կերպով մը յարմար եւ հարկաւոր կերեւնայ ոչ միայն իւրաքանչիւր տղու առանձին, այլ եւ ընդհանրապէս բոլոր մեր ազգին այժմու ներկայ վիճակին, այնպէս որ տղուն առնելու կրթութենէն ազգերնիս ալ զգալի օգուտ մը քաղէ: Արդ այս ազգային կրթութիւնը ինչպէս կարելի է սպասել այն դպրոցներէն՝ ուր հայերէնը այնչափ տկար, մանաւանդ թէ արհամարհ եւ անարգ է, ուրիշ լեզուաց ուսմանը հետ համեմատելով: Չէ, դենք թէ մէկը հասկրցեր է հայերէն լաւ սովորելուն հարկաւորութիւնը. պէտք է այնպիսին այս եւս լաւ գիտնայ թէ միջակ ուսումնարանի մը մէջ, ուր որ ուսմանց նիւթերը հարկաւ շատ են, եւ անոնց համար որոշեալ ժամանակը կարճ, անկարելի բան է երեք լեզուներն ալ, այսինքն գաղղիարէն, ռուսերէն եւ հայերէն լեզուները միանգամայն իրենց ամենայն կատարելութիւններովն ու յատկութիւններովը սովորեցուին:

Երկրորդ, ազգային հին եւ նոր քաղաքական, եկեղեցական եւ մատենագրական վիճակին լաւ տեղեկութիւն չունեցող աշակերտը հարկաւ չկրնար պարծենալ թէ ազգային կրթութիւն առած է: Աւրեմն պէտք է որ մի-

շակ ուսումնարաններուն մէջ հայկական դաւանութիւնն ընդարձակ լինի, Հայոց պատմութեան ուսումը տեղով, եւ հայ մատենագրութեան հին եւ նոր վիճակները ամբողջ եւ յստակ կերպով:

Եթէ ծնողք եւ ուսումնարանաց վերատեսուչները աղէկ մտածեն այս ելութիս վրայ, տարակոյս չկայ որ շատ հնարքներ ալ կրնան գտնել՝ որպէս զի տղաքը ոչ միայն կրթութիւն առնուն, այլ եւ ազգային լինի իրենց առած կրթութիւնը՝ առանց զրկուելու ուրիշ ամէն տեսակ հարկաւոր գիտութիւններէ եւ օգտակար լեզուներու վարժութենէ:

Փնօք Աստուծոյ եւ բիւր գովութիւն Ռու-

սաց լուսաւորեալ տէրութեան, որ մեր ազգը Ռուսաստանի մէջ կարող է նախ ամէն ազգի համար բացուած դպրոցներուն մէջ ընդհանուր եւ մասնաւոր՝ համառօտ եւ ընդարձակ ամէն տեսակ կրթութիւն տալ իւր զաւակացը, եւ այն ձրի բոլորովին. եւ երկրորդ՝ մասնաւոր դպրոցներ եւս ունենալ, յորս ազգային ուսումնու կրթութիւնը ամենայն դիւրութեամբ կրնայ տրուիլ հայկազն պատանեաց: Կը մնայ որ ազգը ինքը ճանչնայ եւ հասկընայ թէ ինչպէս օգուտ պիտի քաղէ այն դպրոցներէն, եւ ինչ կերպով պիտի ցուցնէ նաեւ Տէրութեան թէ արժանի է եղեր նորա այնքան խնամոցն եւ տուած արտօնութեանցը:

ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ, ԵՒ ՄԻԹՍԱՐԵԱՆՅ ԿԱԹՈՒԿՈՒԹԻՒՆԸ.

Հայութեան ու կաթոլիկութեան ողբալի կոիւները մեր ազգին մէջ եօթըհարիւր տարիէ ի վեր սկսած, ու մինչեւ ցայժմ մեծամեծ եւ ցաւալի վնասներու պատճառ եղած են: Հայաստան, Կիլիկիա, Փոքր-Ասիա, Կոստանդնուպօլիս, Սապահան, Լեհաստան, Մաճառստան, Խրիմ, Աժտէրխան, եւ ուրիշ ամէն տեղ՝ ուր որ մեր Հայ ազգը գտնուեր կամ ցրուեր է, կաթոլիկութեան որումն ալ ցանուած է մէջը՝ ի դաւնութիւն սրտի եւ մտաց հարազատ որդւոց սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին: Այս հոգեոյս ծնողն ազգիս Հայոց արդեօք չէ հարցուցած Քրիստոսի Տեառն մերոյ՝ աւետարանին մէջի հաւատարիմ մշակացը պէս թէ «Տէր, ո՞չ սերմն բարի սերմանեցեր (ի ձեռն իմ) յազարակին քում. արդ ուստի ունիցի զորումն ապականութեան». եւ եթէ հարցուցեր է, արդեօք այս պատասխանս ընդունած է ի Փրկչէն թէ «Այր թշնամի արար զայն...» — Կամքս զի լերթիցուք խլեսցուք զայն ի «բաց: — Մի. գուցէ մինչ քաղիցէք զսրումնն՝» եւ զցորեանն ընդ նմին ի բաց խլիցէք. թոյլ «առք երկոցունցն աճել ի միասին մինչեւ «ցնունա՞»: Աստուածային նախախնամութեան ամենասուրբ կամացը այս բանիս մէջ ալ հպատակիլը պարտք ճանչնալով, մեր կողմանէ զայս միայն պէտք է ըսենք մարդկօրէն՝ թէ այս հայութեան եւ կաթոլիկութեան կոիւները հարկաւ ալ չեն կրնար դադրիլ ու

վերնալ՝ քանի որ կաթոլիկ ըսուած Հայերը կշանան ամենայն կերպով արդարացընել իրենց ազգիս լրութենէն բաժնուիլը, եւ քանի որ անոնց քահանաներն ու քարոզիչները անդադար կաշխատին՝ մանաւանդ Արեւելք՝ որ իրենց հետեւողները ազգասիրութենէ հեռու եւ ազգային դաւանութեան եւ արարողութեանց տեղեկութենէն զուրկ մնալով՝ չքնենն չհասկընան թէ իրենք ինչ պատճառներու համար զատուեր ելեր են իրենց բնիկ ազգին ու ազգային եկեղեցւոյն մէջէն:

Այսու ամենայնիւ մեր միտքը այն չէ որ իբրեւ ճշմարիտ Հայ՝ կաթոլիկներուն դէմ այս կոիւները եւս առաւել բորբոքենք սաստկացընենք. մեր միտքը այն չէ որ անոնց օտարազգի քահանաներուն ու քարոզիչներուն պէս յածիք ընդ ծով եւ ընդ ցամաք առնել եկամուտ մի. մեր միտքը այն չէ որ բնիկ ազգերնիս գիտութեամբ եւ կրթութեամբ առաջ տանելու համար յանձն առած աշխատանքներէս ետ կենալով՝ արդէն վաղուց մեզմէ օտարացածներուն ետեւէ իյնանք: Ուստի եւ այն կոիւներէն կուզենք ըստ կարի հեռու կենալ եւ հեռու պահել մեր խաղաղասէր ժողովուրդները:

Սակայն քաղաքագէտ մարդկանց մէջ սովորական եղած առակը զարմանալի կերպով ճշմարիտ է եղեր. նաեւ այս խնդրոյս մէջ. «Եթէ ընդ խաղաղութիւն կամիցիս, կըսեն,

ի պատերազմ պատրաստեաց՝. այսինքն, թէ որ խաղաղութիւն կուզես, պատերազմի պատրաստուէ: Մենք ալ խաղաղութեան սիրով հարկադրուած ենք պաշտպանողական պատերազմ բնելու՝ առ այժմ ոչ ամենայն կաթողիկաց կամ բնդհանուր կաթողիկութեան դէմ, այլ միայն Մխիթարեանց կաթողիկութեանը, որ ուրիշներուն կաթողիկութենէն շատ տարբերութիւն ունի, ինչպէս որ անոնց գործերէն եւ գրուածքներէն շատ անգամ ստուգուած է:

„Ուրուագիծ ոգւոյ եւ բնթացից Մխիթարեան միաբանութեան Վեներաբոյ՝ անուևով գրքոյի մը ելած էր երեք տարի առաջ. չէինք կարծեր որ երեք տարին չանցած՝ հարկը պահանջէ որ այն գրքուկին բնդարձակը հանուի. այսինքն, թէ որ այն *արուագիծ* էր եւ վեր ի վերոյ քաշուածք, այժմ բուն ճիշդ *պատկերք* հարկադրինք հրատարակելու: Տեսնենք թէ ինչ է զմեզ այս բանիս ստիպող պատճառը, եւ ինչպէս պիտի կատարենք այս անսխալ՝ բայց անհրաժեշտ պաշտօնը:

Հայ մը չկայ աշխարհիս երեսն որ չգիտնայ թէ չորս տարի է քանի որ Մխիթարեան հայ-կաթողիկ վարդապետաց միաբանութենէն չորս հոգի զատուեցան, Մխիթարեան անունին հետ կաթողիկութիւնն ալ ձգեցին, նորէն իրենց ազգային Հայաստանեայց եկեղեցւոյ գիրկը դարձան, եւ ձեռքերնէն եկածին չափ կաշխատին օգտակար ծառայութիւններ բնել իրենց ազգին եւ եկեղեցւոյն: Յայտնի է թէ այս ծառայութեանց մէջ իրենց գլխաւոր ջանքն այն է որ ոչ միայն իրենց ազգակից եղբարքը հաստատուն պահեն ազգութեան եւ ազգային դաւանութեան մէջ, այլ եւ զանոնք որ օտարացեր են ազգէն՝ օրինակաւ հրաւիրեն դարձեալ իրենց ազգութեանը գալու:— Արդ ինչ է արդեօք պատճառն որ ոչ կաթողիկները, եւ ոչ մանուանդ Մխիթարեանք, մինչեւ ցայժմ գրեթէ ամենեւին ձայն մը չհանեցին գրով այս աշխարհաբարոզ գործողութեան վրայ: Միթէ չըկարդացին կամ չտեսան այն տեսակը որ նախ Փարիզ եւ ապա Թիֆլիզ տպագրուած է այս անունով. „Պատմութիւն եւ Պատճառք Վերադարձի երկից Վարդապետաց“, որ եւ յետոյ հատուած հատուած տպուեցաւ դարձեալ 1858-ին Մասեաց Աղաւնուոյն մէջ: Միթէ չտեսան երկրորդ տեսակն ալ՝ որ չորրորդ Վարդապե-

տին վերադարձը կպատմէ: Միթէ չտեսան որ այն տետրակներուն մէջ իրենց կաթողիկութեան հիմը խախտելու կաշխատին վարդապետները: Ուրեմն ինչո՞ւ համար լուռ կեցան մինչեւ ցայժմ . . . : Այս ծանր եւ հարկաւոր հարցմունքին պատասխան տալ ուզելով, ոմանք ըսին որ իբր թէ Մխիթարեանք ամենեւին բանի տեղ չեն դրած այն ազգային գործողութիւնը, ուստի եւ իրենց լուծիւնը արհամարհութեան նշան է. ոմանք՝ թէ խռովութիւնը մէջերնին եւ դուրսը չաւելցրնելու մտքով՝ ձայն չեն հաներ Մխիթարեանք, ուստի այն լուծիւնը իրենց խաղաղասիրութեանը նշան է. եւ ոմանք՝ թէ ի հարկէ կը պատասխանեն, բայց ուշ ատեն եւ ծանր կերպով, ուստի այս լուծիւնը իրենց խոհեմութեանը նշան է:

Բայց մեր պատասխանը այս է այն հարցմունքին որ նախ եւ առաջ Մխիթարեանց ըրածը ամենեւին իսկ լուծիւն չէ. կամ թէ այնպիսի լուծիւն է որ Հարանց վարուց մէջ ըսուածին պէս՝ աւելի շատախօսութիւն եւ շաղակրատութիւն պէտք է համարիլ՝ քան թէ լուծիւն: Ամենեւին արհամարհութիւն չէ Մխիթարեանցը, այլ վախ եւ կասկածոտութիւն. խաղաղասիրութիւն չէ, այլ անոր ներհակը՝ խռովասիրութիւն եւ բանսարկութիւն. խոհեմութիւն չէ ամենեւին, այլ խորամանկութիւն եւ շարահնար նենգութիւն: Եւ որպէս զի իրենց ըրածին նման գրպարտութիւն եւ թշնամանք չհամարուի այս մեր խօսքը՝ գոնէ միամտաց եւ բարեմտաց առջեւը, նայինք որ կարճ կերպով ալ ըլլայ նէ՝ մտքերնիս հասկըցրնենք:

Մխիթարեանք եւ անոնց հետեւող հայ-կաթողիկները երբոր տեսան երեք վարդապետաց իրենցմէ բաժնուիլը, առաջ այնպէս ուզեցին ձեւացրնել որ իբր թէ շատ զոհ են եղածին. „Ուրախ ենք, ըսին, որ այն վարդապետները՝ „որ արդէն մեր միաբանութեանը մէջ ան- „նշանք ոմանք էին՝ զատուեցան ելան մեր „միաբանութենէն. այն վարդապետները տը- „գէտ, փրօթէսթանթ, անհնազանդ մարդիկ „էին, ըսին. ուստի մեր միաբանութիւնը ու- „րախ է որ ազատեցաւ անոնցմէ. ասոր մէկ „ապացոյցն ալ այն է ըսին, որ ահա իրենց „գործոյն հետեւողներ չգտան միաբանութեան „մէջ“: Այսպիսի խօսքերով իջեցուցին փոքր

ի շատէ նաեւ Հռոմայ կարգինաւներուն ու պապին իրենց դէմ պղտորուած սիրտերը, եւ իրենց կուսակից կաթոլիկ ժողովրդեան գայթակղութիւնը բժշկելու աշխատեցան:

Անցաւ քանի մը ամիս, տեսան որ վարդապետները ազգին կողմանէ մեծ սիրով եւ մեծամեծ պատիւներով ընդունուեցան, ազգային վարժարանի մը վրայ դրուեցան, եւ իրենցմէ մէկն ալ զնաց անոնց հետ միաբանեցաւ, երէքը չորս եղան: Հարկ էր այնուհետեւ զէնքերը փոխել. հարկ էր իրենցմէ զատուողներուն ետեւէն խնայու տեղը՝ աչքերնին բանալ եւ հնարքներ գտնել որ ուրիշ նոր նոր հետեւողներ չգտնուին անոնց: Հարկ էր (իրենց խելքովը) ոչ եւս կաթոլիկները այն վարդապետներէն պաղտեցնելու աշխատիլ, հապա զանոնք Հայոց աչքէն հանել, Հայերուն կասկածելի ընել զանոնք, այնպէս որ Հայերը չուրախանան այն վարդապետաց իրենց կողմը անցնելուն վրայ, ուստի եւ կաթոլիկները շատ չտրտմին իրենց կորսընցուցածին վրայ, մանաւանդ թէ փորձութիւն չունենան իրենք ալ այն վարդապետաց ճանապարհը բռնելու: Ի՞նչ էր Մխիթարեանց բանեցուցած հնարքը: — Հայոց եւ կաթոլիկաց մէջ յայտնի եւ ծածուկ խօսքերով տարածել այս համբաւը թէ „Այն երէք չորս վարդապետաց միտքը ամենեւին կաթոլիկները ի հայութիւն տանիլ չէ, այլ զՀայերը ի կաթոլիկութիւն դարձնել“: Այս սոսկալի ստուծիւնը զօրաւոր կերպով մը ընդունելի ընելու յարմար գործիք գտան՝ իրենց արժանի միաբանակից Խապառաճեան Գրիգոր վարդապետը, եւ նորա ձեռքովը՝ նախ *Archiep* եւ ապա *Archiep* բուած օրագրոյն խմբագրիչը, որ զամենայն կրօնական կարծիք եւ խնդիր եւ գործողութիւն իւր ռամկավարական վրդովիչ խելքին կանգունովը չափելով, մէկ տարիի շափ Մխիթարեանց եւ ուրիշ կաթոլիկներուն բերանը փող եղաւ՝ վարդապետները նախատելու, բամբասելու, զրպարտելու, եւ մասնաւորապէս այս հասկըցնելու թէ այն վարդապետներուն Հայոց մէջ մտնելը՝ զանոնք կաթոլիկ ընելու համար է, եւ ոչ թէ կաթոլիկները իրենց հետ ի հայութիւն տանելու համար. ազգին ստակը քաղելու համար է, եւ ոչ թէ ազգին ծառայութիւն կամ օգուտ մը ընելու համար, եւ այլն եւ այլն:

Պօլսոյ բարեսէր եւ բարեմիտ ժողովուրդը եթէ կատարելապէս հասկըցած ալ չլինէր Մխիթարեանց բուն միտքը, սակայն *Archiep* ին ժայթքած չարախօսութիւններէն զգուեցաւ զարշեցաւ. ինքնայորդոր փութով մը ժողովեց ժողվրտեց այն ամսագրոյն իւր մէջը ցրուած օրինակները եւ հեղինակին դարձուց՝ գեղեցիկ գործնական յանդիմանութեամբ: Իսկ Ռուսաստանի Հայերը ամիսներով ազատ մնացին այն խռովարար օրագրոյն գոռմունքէն, մինչեւ որ անոր նման օրագրի մը խմբագրիչներէն մէկուն շնորհիւր եւ զաղտագողի հնարքներովը մտան Փարիզու օրագրոյն թերթերը նաեւ Ռուսաստան, եւ քանի մը հայագրի ընթերցասիրաց ձեռքն ընկան. սակայն յուսանք թէ ի նոցանէ եւս լուսագոյն ընդունելութիւն չգտան:

Այսու ամենայնիւ միթէ զարմանք է թէ որ Տաճկաստանի եւ Ռուսաստանի մէջ գտնուեցան կամ գտնուին այնպիսի բարեմիտ անձինք ալ՝ որ Մխիթարեանց լարած որոգայթին մէջ բռնուին, ու չորս վարդապետներուն վրայ գայթակղին կամ տարակուսին. մանաւանդ երբ կտեսնեն որ յիրաւի՝ կաթոլիկներուն կողմանէ սաստիկ լռութիւն մը կայ այս բաներու վրայ, բաց ի Բազմավիպին մէջ ատեն ատեն երեւցած եւ մաղձոտ հրաբուխէ մը նետուած հեռաւոր քարերու նման խօսքերէն:

Ապա ուրեմն մեր պարտքն է որ այն որոգայթները խայտառակենք հրապարակաւ, եւ նախ իմացընենք բոլոր աշխարհի թէ աններելի զրպարտութիւն է այն վարդապետներուն վրայ բուածը: Եւ ապա հետ զհետէ հայութեան եւ Մխիթարեանց կաթոլիկութեանը մէջ եղած տարբերութիւնները մի առ մի հրատարակենք, այնպիսի ոճով որ մեր ամսագրոյն նպատակին յարմարի, եւ միանգամայն այնպիսի կարգով մը որ հարկաւոր խնդիրներէն մէկն ալ զուրս չլնայ:

Զրպարտութիւն բուած ծանր յանցանքին մասնաւոր մէկ յատկութիւնը այս է որ զըրպարտիչը ինքը չհաւատար անմեղին համար բսածին, բայց կաշխատի այնպէս ընել որ ուրիշները հաւատան: Այսպիսի է անհ նաեւ Մխիթարեանց բրած զրպարտութիւնը: Եւ յիրաւի: Իրենք Մխիթարեան հարք կհաւատան արդեօք որ իրենցմէ զատուած չորս վարդապետաց սրտին մէջ կաթոլիկութեան բնաւ մէկ

հետքը՝ մէկ նշանը մնացած լինի, մինչդեռ շատ աղէկ գիտեն որ այն վարդապետները Ս. Ղազարու վանքին մէջ գանուած ժամանակն անգամ անոնցմէ էին որ անդադար կրհատաչէին թէ ինչո՞ւ համար գերի մնացեր են կաթողիկոսութեան եւ պապականութեան անիրաւ եւ անտեղի նախապաշարմանց եւ նրկատմանց: Իսկ վանքէն դուրս երեք վարդապետաց քաշածները յերեսաց պաշտօնէից եւ շողորթորթաց պապին եւ փրօփականտայի միթէ բաւական չէին բոլորովին զգուցեցնելու եւ բաժնելու այն վարդապետները կաթողիկեներէն եւ կաթողիկոսներէն: Ուրեմն ինչ տեսան Մխիթարեանք եւ իրենց հետեւողները չորս վարդապետաց վրայ որ այդ սեւ մուրը կշանան քսել անոնց անուանք: — Ամենեւին ոչինչ: — Անոր համար ալ է որ *գրպարտութիւն* կրսենք իրենց բրածին, եւ ոչ թէ *անքասսուկութիւն*:

Վարդապետաց վերադարձին անկեղծութեանը կը վկայէ այն բազմաթիւ ժողովուրդը Կոստանդնուպօլսոյ՝ որ արդէն ուրիշ հինգ վեց Մխիթարեան վարդապետաց կեղծ վերադարձին փորձը առած լինելով, կարող էր ըստ հասկընալ թէ ինչ մեծ տարբերութիւն կայ սոցա եւ նոցա բռնած ճանապարհին մէջ: Նոքա հաւատոյ խնդիրներու վրայ վէճ բանալով մտան ազգիս լրութեանը մէջ՝ իբրեւ երեսփոխանք իրենց հետեւիլ ուզող կաթողիկ ժողովրդեան. իսկ սոքա ամենայն վիճաբանութենէ հեռու՝ իրենց ջերմեռանդն հպատակութիւնը յայտնեցին պարզ եւ որոշ գրութեամբ եկեղեցական իշխանութեան ազգիս: Նոքա ի հայութիւն եկած ատեննին՝ մտքերնին դրած էին որ Մխիթարեանց եւ պապին եւս մեծ ծառայութիւն մը կրնեն, թէպէտ եւ առանց նոցա հրամանին մտեր էին այն գործոյն մէջ. իսկ սոքա յայտնապէս գիտէին, եւ գրով ալ հրատարակեցին որ իրենք Մխիթարեանց ընկերակցութենէն եւ պապին հպատակութենէն արդէն ելեր հեռացեր են հողուով

եւ մարմնով, եւ թէ իրենց բռնած ճանապարհը չկրնար հաճոյանալ ոչ պապին եւ ոչ Մխիթարեանց: Նոքա մէկ կողմանէ իրենց թշնամիներուն՝ այսինքն փրօփականտայի աշակերտաց նենգուպատիր յորդորանօքը, եւ միւս կողմանէ մեր պատրիարքարանին բարեսէր հրաւիրանօքը այն վիճաբանութեանց ձեռք զարկին, ու երբոր մտքերնին հասկըցուեցաւ՝ փախչող փախչողի եղան. իսկ սոքա ազգին իրաւանցը պաշտպանութիւն ընելու մտքով՝ Մխիթարեանց անիրաւ մատակարարութեանը դէմ բողոքեցին, դատապարտուեցան անոնցմէ եւ փրօփականտայէն, ու ինքնայոժար կամօք հպատակեցան Սրբազան Կաթողիկոսին ու Կոստանդնուպօլսոյ ամենապատիւ Պատրիարքին:

Այժմ այն հարցընենք թէ երեք չորս տարիէ ի վեր ինչ ըրին այն վարդապետներն որ կաթողիկոսութեան կուսակից համարուին, կամ թէ զՀայերը ի կաթողիկոսութիւն դարձրնելու մտքով անոնց մէջ մտած կարծուին: Անոնց անընդհատ եւ անխոնջ աշխատութիւնն եղեր է բոլոր այս միջոցիս՝ ազգին զաւակացը ուսումնական եւ բարոյական կրթութիւն տալ հրապարակաւ, եւ միանգամայն գրաւոր աշխատանքներէ աչք չեն բացեր. արդ անոնց բռնած զպրօցներուն մէջ ո՞ր վարժապետը, կամ ո՞ր աշակերտը տեսեր կամ լսեր է երբէք այն վարդապետաց վրայ կաթողիկոսութեան նշան. կամ թէ ո՞ր հայերէն կարդալ գիտցողը անոնց գրուածքներուն մէջ պապական դաւանութեան քարոզութիւն գտեր է. թող ելլէ դուրս, եթէ ունի խիղճ եւ համարձակութիւն, տարակոյս չունինք որ կիսայտառակուի՝ կամ իբրեւ անխիղճ եւ յանդուզն զրպարտիչ, եւ կամ իբրեւ տգէտ դատախազ:

Սպասենք ուրեմն մինչեւ յաջորդ ամիսը. եւ եթէ Մխիթարեանց կաթողիկոսութեանը վրայ խօսելէն առաջ հարկ լինի այս նիւթիս վրայ գրել, պատրաստ ենք մեր պարտքը կատարելու:

Ի ՄԵԾԱՀԱՆԴԷՍ ԱՒՈՒՐ ՕԾՈՒԹԵԱՆ

Ի ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԱՅ

Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Ծ Ա Պ Ա Տ Ի Ի Տ Ե Ա Ռ Ն Մ Ա Տ Բ Ի Ո Ս Ի

ՍՐԲԱԶՆԱԿԱՍԱՐ ԳԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԻ ԵՂԱՆԵՂՈՎ ՅԱԲՈՒ ՍՐԲՈՆ ԳԻԳՈՐԻ,

Ո Ի Ղ Ե Ր Ձ

ՅԵՂԱՐԱՐ ՀԱՐԱՀԱՏԱՅ ՀՆՈՒԱՌԱՅ, ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԱՏԵՆՁ ՈՐԳԻՈՑ.

Առաւելոյնն նըշոյք առատուոյ Եղեմայ
Շող ի ճակատս հոսեցին, ախն հոգիս իմ ընթանայ.
Սիրք որ անցեալ ընդ Մասիս եւ յերասիայ ծաղկափանց,
Անտարորս ինձ հասին հրաւիրակք եղբարք, հարանց,
Արձագանգս հեշել տունից Հայկազանց:

Զարբիք սցրտի լարք եւ թել նիրձեայք ի ջաս աղեկեզ
Յափունս օտար վըտարակ կողկողելոյս աստ ի Փարեզ.
Ի բնս հոգոյն հրափետուր հասեալ ըզխորս եւ ըզծովս
Տարեք զիմ ուխտս ետանգուն ի հայրենեաց հանել ժողովս,
Խասնել ի սցրտոց յորձուրիւս եւ զօվս:

Ո՞՞ զբարբոցն անդ ի ճայն, ի ճայն երզոցն երկնաւոր
Որ յատուածեանդ անդ յորձունս մեծազգոյրդ քննան այսօր,
Եւ զիմ ճ տայր շուեք տրկար ժողովել, սուրբ Շողակար,
Եւ իմ ընդ խունկս ամպանմ որ ի Սեղան քո լուսակար
Եւ իմ ծղեկեցին ճվ ինչք ըցանրաս:

Եւ իմ ազօրք ընդ Սցրտոցն կեցն յաղօրս արժանի.
Եւ ընդ նորձուեան արտատուս որ ի Տաճարն անդ հեղանի՝
Խտեանցին շիրք իմ աչաց դատաճոտան եւ զոնդոլ.
Արգօք սցրտեալ ամօքեր այն համազգեաց յանոյն ի ցօր,
Եւ ճայնս քաղցրանայր՝ նոցուն զօրգերզող:

Ո՞՞ երանի ոյց աւուրս հասեալ ի բաստ երկնախառն՝
Ազօք շրբամբք համբուրից ողորմելոյ զձեան Տեսուն,
Որ ի ճակատ զօրձուրեան զղկիչք արձուն սուրբ յԱշոյն՝
Որ Գրիգորին խտանցան այսօր ընդ աչ վեմազոյն,
Եւ ըզջորտիւն ըզգեցալ զկեպոյն:

Եղբարք, եւ զիմ զայս ատեք, ատեք ըզսիրտ զայս պանդուխտ,
Բոլորածն եւ զգլուխս յեկեղեցոյդ խտանեցէք ուխտ,
Որ յեկեղեցին ի յերկիր այսօր հըրաւիմք ընդ Մովսէս,
Մի զեմպեմայ կըրսեւոյ եղբորդ ի բաց բողբոջ զօսկերս
Զի յօտարութիս զօսացի Փարեզ . . . . .:

Այլ սակայն ակն իմ եւ սիրտ ի վեմ Ընտրեալն Աստուծոյ,
Եւ մտացօնք ինձ եղին իմ շափ խոնարհ եւ վիշաք ոգոյ.
Յօրժամ արփույն ցոյք զբարք վարդակարմիր ծաւալին՝
Բնուրին համայն բափե զտուգ, լեզուք յիտանդ յեզ արձակին,
Ո՞՞ կարել ցոտի յայզն՝ յերկիր ուրկին:

Ո՞՞ եւ սերկեան մեծն եւ փօքր ոչ ի լեզու արշալից,
Մինչ ի մուր ծագս Հայաստան ցոյսս արփի, ՏԵՐԵՂ ՄԱՏԹԷ,
Լուս կացցէ լոկ ըրչնամլին մաշեալ կարկեալ ի նախանն,
Ազդրեկեաց մեք ի ճայնս ողորմելով զարքն ըզմարանց
Ի քեզ պարծեսցուք երզով օրձնութեանց:

Ասեմիկ նոր մեզ ի քեն արձուն ըսկիզբն յափեանց,
Երբեւ ըզնեա գիշերի նոր տիւ եւ նոր ի նորոյ կեանք,
Նոր ի յաշակ քոց նըշոյ ի հայրենիս ճաճանքէ յոյս,
Եւ արկայեմալ աչք եւ սիրտ արծարծեցան քաջախեբասեոյս,
Երբ երկիր ի հնուն՝ ի ճայնս « Եցէ յոյս »:

Զի տրեխութեան սեսա յաւուրս յորս կոծեաք մեք յաշխարհ՝
Եղան յանկարծ անըրբաւտ երկնապարգել արձանացար.
Թըլի անցեալ ի դարուց անի որ յերեկ զեօ ներկայ,
Ներկայ մեր զեօ եւ արդ, Տեր, ներկայ շքեղ եւ լուսակայ
Որ մեզ երկնապանծ ապայս խոտանայ:

Ի մայրաքաղաքն Փարիզ.
1859 = 1830:

Աշխարհակալ նորաքանչ որ բարձր ի շփեղ ովսանեայց
Ընդ հայրենի քո զըրունս մրտեր հանուրց Հայաստանեայց,
Ոչ յարքենի գաւազան յեցեալ ի օստու բոճուրեան,
Այլ յոր քոյին Նախատիւք եմուտ ընդ դրունցս Սաղկման
Ի ցուպն հովուար խոնարհ հեղութեան:

Վասն որոյ իսկ եւ սցրտից փեռեկեցան հանկալ դուրք,
Ի սցրտոյն ոտինն ի տրոփ ունրկովանն անկցին ամուրք.
Երբն զի մեծ որ զինու գայեք Խաչին ի մանդէս,
Որ ոչ քե լուծ եւ տոտունս ընդ իւր ճըզէ ոտխապէս
Այլ ըզքաղցըրկալ սիրոյն սամուտէս:

Ո՞՞ յայիցիս արանիկ քեզ ծայր ի ծայր Հայաստան
Զերդ որ ի սուգ մարգ ծըմակք՝ զարեան ի շուեք կեանց իայտան,
Երամ երամ դաւաք որդուց քեզ ընդ արաշ խոնարհին,
Երբ ըզմաղկունս զոյն ի զոյն որ յանցանել անդ զիփլուտին
Բուրմունս ամեյով ծուփ ի ծուփ կըքին:

Ո՞՞, ի Սցրտիդ քո վըսն ըզբողբոց ժողովեալ սեր,
Երբ ըզծով մեծ յոր արաւք զեօսն բափին բոլորանուէր,
Զանճատանս ծաւալեալ ուղիս ընդ ողիս ամենայն,
Ոսն ըզքեզ արեանկին, որոյնս այրոյն սլատըսպարան,
Եւ զկեղի՞ անշէ Հայոց վտարան:

Աշխարհ զոր աչն Անուշին տընկեալ զըզօրեալ անդրանիկ,
Զերդ Թաղի՞ վերնատան բաժին տընեալ քեզ արանիկ,
Առաքելոց ժառանգորդ երկից մըտեալոյ յայն կըրկէս՝
Ըզնոյն յանձին քում յուսամք աստուածամարտ գործոց հանդէս,
Զախտից կուտս մերժեալ զմեզ յերկին հանցես:

Տապանակիրն ար ոտիւք լերին զերծեալք ի շուրց նոր՝
Փարիմք ըզտուր Սեղանով ի գոմուրեան երգս ուխտար.
Մասրը դու սուրբ Քանանայ ժողովորդեանդ հայտարար,
Եւ իշուցեալ զինն ի ծայրս Այրարատայ ամպանըրար,
Զեօնարփին տացես ճանանչել կամար:

Ո՞՞՞ Վեմ, անա քեզ մընայ իբր ար Նոյի Հայաստան,
Նոյն է երկիր, նոյն, անդ, անքք եւ ծուփք ոգեւտատան . . .
Գու զերկրութեան տընկեացն մատրոտակող աստ զայզի,
Եւ զճաշտանիչ երկնաօք խաղաղութեան բուն ճիթենի,
Ի նոյն տաւաղեալ ըզհօտղ հովանի:

Քեզ անճկալից ակն ունին ծագք ընդհանուր հայրենեաց,
Դերբուկք ի հետաղ ամբարձցին, զըցին հիմունք Վարժարանաց . . .
Եւ Գիտութիւնք եւ կըրօն արակցելով երկրեանն՝
Ըզգան ի շահ խտանեցին ի զու վտանս ըզՀայաստանս,
Զախեալ ըզառուոյց քինու ատեցման . . . . .:

Ի քեն յուսամք եւ զանդորր յատուածակոյս աշխարհիս,
Գո յօրձուրիւն՝ անդք տացն կըրկին, երկին բեղուն ալիս,
Արեգակունս ի քո հայց ընկալցի շերս Հայաստան,
Եւ ասօպարք մըրցեսցին ընդ ծաղկաւտոցն բուրաստան.
Ուխտեալ քեզ ըզփոնոջս ըզյաւեօս բուրեան:

Ուխտեմք քեզ Հայրս ուխտ աղի՞ զի զայս հանեալ զար ի ձեռ,
Ի քոյդ անուն կարդացուք ըզսա յազգաց ազց են եւ օն,
Թե զարդ դու զայս ի մըրցանս հանցես ընդ վեմ այն դարուն՝
Որ Գրիգորին, Մանակայ եւ Ներսիսեանց կընքեալ յանուն.
Եւ Քեզ տացին Փառք եւ Սեղանք նոցուն:

Խորեն Վ. Խոյրխոտուէի:

Վ Ա Ճ Ա Ռ Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ն

Վ Ա Ճ Ա Ռ Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ծ Ա Գ Ո Ւ Մ Ը, Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ն Ն Ո Ւ Ա Յ Ո, ԵՒ Ա Յ Ո, Հ Ի Դ Ե Ր Ը.

„Վաճառականութիւնը բարձր երկիր կը նրանայ, հարստանարուած տեղէն կիսախի, եւ կհանգչի կիկենայ՝ ուր շունչ տանուչ կրողուն իրեն“:

Մ Ո Ն Թ Ե Մ Ք Ի Լ Օ.

Հին ազգաց պատմութիւնն ուշի ուշով որ կարգանք եւ արդի ազգաց վրայ աչքերնիս որ դարձունենք, յայտնապէս կտեսնենք որ անոնք երկրագործութենէ ետքը վաճառականութեամբ յառաջ գնացեր, ծաղկեր, հարստացեր ու զօրացեր են, եւ օր ըստ օրէ կծաղկին, կհարրստանան ու զօրանան:

Աներկբայելի ճշմարտութիւն է այս: Մեր ազգն ալ ճանչցած ու հասկըցած է զայն ի հնուց ի վեր. որուն եւ ապացոյց պիտի մնայ ամէն ժամանակ Հեղկաստանին այժմու եւ մանաւանդ հին ատենի մեծանուն ու մեծափարթամ հայ վաճառականաց պատմութիւնը: Սակայն տգիտութիւնն ու գերութիւնը ուրիշ շատ ընտիր եւ գովելի ակործակաց հետ հաներ էր մեր ազգայնոց սրտէն փոքր ի շատէ նաեւ այս ընտիր ու միանգամայն շահաբեր ու աշխարհաշէն ակործակը, որով եւ հայ վաճառականաց թիւը օրէ օր պակսելով՝ ազգին մէջէն եւս հարստութիւնը տեղ տեղ պակսեր էր: Բայց արդ քանի մը տարիէ ի վեր խնդութեամբ կտեսնենք որ ազգայինք մասնաւոր ջանք ու փափաք կցուցընեն դարձեալ վաճառականութեան, եւ անոր վրայ հիմնական տեղեկութիւններ կուզեն ստանալ:

Աղաւնին Մասեաց, որ իրեն սեպհական կնիք առած է իւր համազգի սիրելի եղբարցը կամակատար եւ օգնական լինել յամենայնի, եւ անոնց ջանիցն ու փափաքանացը հասնելու ճամբան դիւրացընել, վաճառականութեան վրայ եւս ընդհանուր տեղեկութիւն մը կուզէ տալ, եւ հետ զհետէ անոր օգուտները, միջոցներն ու դիւրութիւնները պիտի ցուցընէ՝ ի սէր նորա յորդորելով իւր ընթերցողները, որպէս զի օրէ օր աճին բազմանան հայազգի վաճառականք ըստ նմանութեան արդէն եղելոց՝ որք իրենց պատուաւոր վաճառաշահու-

թեամբը կյաճախեն փառս եւ ճոխութիւն ազգիս ի Տաճկաստան, ի Ռուսաստան, ի Պարսկաստան, ի Հեղկաստան, ի Գաղղիա, յՍեղզիա, ի Գերմանիա, ի Հոլանտա, եւ մինչեւ ի Զինաստան:

Տեսնեմք ուրեմն նախ՝ թէ ինչ է վաճառականութիւնը, ինչ էր առաջ, ինչ է այժմ, եւ ինչ ճիւղեր բաժնուեր է:

Վաճառականութիւնն է բերոց փոխանակութիւնն ու տեղէ տեղ փոխադրութիւնը:

Այս փոխանակութիւնն յառաջ կուզայ մարդկանց, քաղաքաց եւ երկիրներու իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւններէն:

Ատենով վաճառականութիւնը պարզ փոխանակութիւն մի էր՝ որով մէկ բերքը միւս բերքին հետ կփոխէին. օրինակի համար, մէկը կով մը կուտար ու տեղը ձի կառնուր, ոչխարներ կուտար ու տեղը հորթեր կառնուր: Բայց յայտնի է թէ այս տեսակ նմանանիւթ փոխանակութեան տեղէ տեղ տարուիլը մեծամեծ դժուարութիւններ ունէր իրարմէ հեռու բնակողներուն համար. հարկ էր ուրեմն դիւրագործածելի արժէք մը գտնել, եւ անով ընել բերքերուն փոխանակութիւնը: Եւ այս փոխանակութեան դժուարութենէն հնարուեցաւ դրամը կամ ստակը:

Ստակն ի սկզբան կարմիր կամ դեղին պղնձի խոշոր կտորներ էր՝ սաստիկ ծանր. յետոյ երբոր արծաթն ու ոսկին գտնուեցան, սոքա քան զամենայն մետաղս նախամեծար համարուեցան՝ անոր համար որ սակաւ կը գտնուին, պայծառ տեսք ունին, թեթեւ են, արուեստագործ զարդեր ու կահեր շինուելու յարմար, եւ դիւրաւ չեն ժանգոտիր: Բայց երբոր անուարական ապահովութիւնը շատ-

ցաւ, մետադէ դրամոց փոխանակութեան զը-
 ժուարութիւններն եւս երեւան ելան, եւ հնա-
 րուեցան *պրապրամբ* եւ *փոխանակագիրք*, որք
 իրենց զիւրատար թեթեւութեամբք ամէն զիւ-
 րութիւն ընծայեցին հեռաւոր վաճառականու-
 թեան, այնպէս որ հազարաւոր ու միլիոնաւոր
 դահեկաններ սկսան քաղաքէ քաղաք, աշ-
 խարհէ աշխարհ, ծովէ ծով անվախ ու անկո-
 րուստ երթեւեկել պատառ մը թղթով՝ ու մե-
 ծամեծ գործեր տեսնել: — Եւ ահա այն ժա-
 մանակը վաճառականութիւնը իւր կատարե-
 լութեանը հասաւ:

Տարակոյս չկայ որ նաւարկութիւնն ալ վա-
 ճառականութեան ծաղկելուն մեծ պատճառ
 եղաւ՝ թէ հին ատենը եւ թէ մանաւանդ այժմ,
 յորմէ հետէ շոգեհաւք ծովերուն անհուն տա-
 րածութիւնն սկսան արծուի պէս պատռել
 անցնիլ: Հին պատմութեան տեղեակ եղողնե-
 ները լաւ գիտեն թէ հիներուն վաճառակա-
 նութեամբք ինչ աստիճանի ծաղկած ու առաջ
 գնացած էին ծովեզերեայ Սիդոն, Տիրոս,
 Կարթեգոն, Աթէնք եւ Կորնթոս հոյակապ քա-
 ղաքները: Ո՞վ չգիտեր այժմու այն քաղաք-
 ներն ուր անդադար կմտնէն կեղեկ այն ամե-
 նայն հարստութիւնք՝ որ զագգս եւ զագինս
 կկերակրեն ու կկենդանացնեն: Այս քաղա-
 քաց մէկ քանին միայն յիշենք. Փեթրպուրկ,
 Մոսքուա, Օտեսսա, Նիժնի-Նովկորոս, Թուլս՝
 ի Ռուսաստան. Մարսէյլ, Պորտո, Հավր՝ ի
 Գաղղիա. Լոնտոն, Մէնչըսթըր եւ Լիվրպուլ՝
 յԱնգղիա. Նիւ-Եօրք, Պոսթըն՝ ի Միացեալ-
 Նահանգս. Կոստանդնուպօլիս, Պադուատ, Հա-
 լէպ եւ Ջմիրուիա՝ ի Տաճկաստան, եւ այլն
 եւ այլն:

Լսեմք ուրեմն արդի վաճառականութեան
 սահմանն ու բաժնուած ճիւղերը:

Վաճառակաւորութիւն կամ *անուսուր* կրսուի
 գնել կամ փոխանակել սր եւ իցէ բերք՝ որ
 տեղ մը շատ կը գտնուի, եւ տանիլ զայն՝ չե-
 ղած կամ քիչ գտնուած տեղը վաճառել. այն
 գնուած ու վաճառուած բերքը կամ նիւթը
վաճառք կամ *սպրակք* կրսուի:

Վաճառականութիւնը կլինի *ներքին* ու *ար-
 սաքին*, *վաճառաքերութեամբ* եւ *վաճառահանու-
 քեամբ*:

Վաճառականութիւնը *ներքին* է՝ երբ երկրի

մը այլ եւ այլ բերքը իրարու հետ կփոխանա-
 կուին նոյն երկրին մէջ:

Վաճառականութիւնը *արսաքին* է՝ երբ երկ-
 րի կամ տէրութեան մը բերքը ուրիշ տէրու-
 թեան բերքին հետ կփոխանակուին:

Վաճառականութիւնը *վաճառաքերութեամբ*
 եղած կրսուի, երբ դրսի բերք կամ օտար ապ-
 րանք ներս կբերուի ու կվաճառուի:—*Վաճառա-
 հանութեամբ* եղած կրսուի՝ երբ ներսի բերքը,
 այսինքն երկրի մը մէջ առաջ եկած բերքը
 դուրս օտար երկիր կտարուի կվաճառուի:

Վաճառականութեան անմիջական ու ա-
 ռաջին գործիքներն են *վաճառակաւորք*, որ վա-
 ճառք կամ բերք գնելու համար դրամագլուխ
 կղենն, եւ բաւական ճարտարութիւն պէտք է
 ունենան ճանչնալու այն յարմար տեղերն ու
 ժամանակը՝ յորս ապրանք շատ կայ կամ սա-
 կաւ, որպէս զի շատ եղած տեղն ու ժամա-
 նակը՝ սուղ սուղ վաճառեն:

Ուստի եւ տնտեսագէտք ոմանք այս սահ-
 մանը կուտան վաճառականութեան.

„Վաճառականութիւն է այն արուեստն որ
 „երեք դահեկան արծած բանը՝ վեց դահեկա-
 „նի կվաճառէ, եւ վեց դահեկան արծածը՝
 „երեք դահեկանի կգնէ“:

Բայց պէտք է նաեւ այս բնեք որ վաճա-
 ռականը հարկ է գիտնայ թէ գնած ապրան-
 քին ինչպէս որ շահն իրենն է, նոյնպէս ի-
 րենն է նաեւ կորուստը. վասն զի երբեմն կը-
 լինի որ կհարկադրուի կորստով ապրանք մը
 վաճառել, այսինքն չորս դահեկանի առածը՝
 երեքով, երկուքով, եւ աւելի իսկ աժան գնով
 վաճառել: Այս այնպիսի ձախորդութիւն է որ
 աշաւուրջ՝ նախատես ու խոհեմ վաճառակա-
 նի մը զլուխը սակաւ անգամ կուգայ:

Հին ատենները վաճառականաց պաշտպան
 կհամարէին զՀերմէս, եւ ոտուքներուն վրայ
 թեւ կղնէին, իմացընել ուզելով թէ վաճառա-
 կանք զժուարութեանց ու արգելքներու յաղ-
 թելու համար արագութիւն պէտք է ունենան:

Հռչակաւոր Պօնէն գաղղիացի տնտեսա-
 գէտը կըսէ՝ թէ „Վաճառականութիւնը բա-
 „ւական շահէն զատ՝ բարոյական օգուտ եւս
 „ունի. վասն զի մարդկանց բնաւորութեան
 „խտտութիւնը կտանի, քաղցրաբարոյ կընէ
 „զմարդ՝ գէթ իւր ապրանքը զնողներուն հա-
 „ճոյանալու փափաքով“:— Ռիվարոյ անուանի

մատենագիրն ալ կգուրցէ թէ „Մարգս վաճա-
 „ռականութեամբ հեռաւորութիւնները կմո-
 „տեցրնէ, եւ հաւատարմութեամբ կընդարձա-
 „կէ“: — Թէպէտեւ Վովնարկ բարոյախօսն եւս
 կրսէ թէ „Վաճառականութիւնը դպրոց է խա-

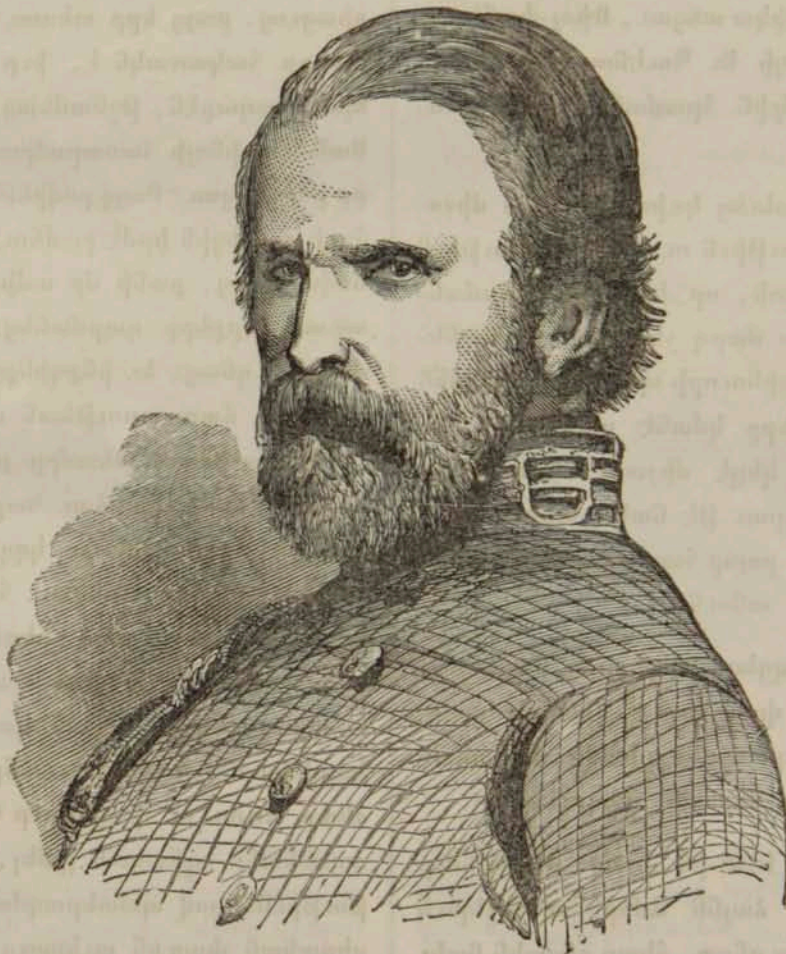
բէութեան“, բայց տարակոյս չկայ որ ամէն
 վաճառականաց համար ճշմարիտ չէ այս խօս-
 քը: Եւ աշխարհիս վրայ ո՞րն է այն արուեստն
 որ իւր խաբէբաները չունենայ:

(Շարայարեղի.)

Կ Ա Ր Ի Պ Ա Լ Տ Ի .

Իտալիոյ վերջին պատերազմաց պատմու-
 թիւնը կարգացող ազգայինք անշուշտ հետա-

քրքիր են Կարիպալտի զօրավարին կենդանա-
 գիրը տեսնելու ու պատմութիւնը զիտնալու:

Յովսէփ Կարիպալտի:

Յովսէփ Կարիպալտի ծնած է Իտալիոյ Նից-
 ցա քաղաքը, ի 4 յուլիսի 1807: Իւր ազգա-
 տո՞մը Սարտենիոյ պատուաւոր զերդաստա-
 նաց մէկն էր, յորմէ անուանի նաւապետներ
 ելած են: Պատիկուց ծովեզերքը նաւավարաց
 ու ձկնորսաց հետ մեծնալով՝ ծովու վարժե-
 ցաւ, զարմանալի չարքաշութիւն մը ստացաւ,

Սարտենիոյ ծովային զօրաց մէջ մտաւ, եւ իւր
 բնական ու բարոյական քաջութեամբն ու ան-
 խառով բարութքը անուանի եղաւ:

Իտալիոյ ազատութեանը համար 1854-ին
 ելած ապստամբութեան մէջ ինքն եւս գտնուած
 լինելով, հարկադրեցաւ Գաղղիա փախչելու՝
 երբոր բաները ձախողեցան: Լեռներու մէջէն

անցնելով, ոտքով գնաց 'նիցցա' իւր ծննդեան քաղաքը, եւ հոն երկու օր պահուրտած կեցաւ բարեկամի մը քով, որ իւր ծառայից մէկուն հագուստովը զինքը վառ գետէն անդին անցուց, եւ այնպէս հասաւ Կարիպալտի Գաղղիոյ ծովեզերեայ Մարսիլիա քաղաքը: Հոն երկու տարի կեցաւ, չափազիտական ուսմունքը առաջ տարաւ՝ կատարելագործեց, եւ գնաց Թունուզի պէյին ծառայութեանը մէջ մտաւ՝ իբրեւ սպայ ծովային զօրաց: Բայց այն տեղը իւր աշխուժին ու գործունէութեանը բաւական նիւթ չգտնելով, քանի մը ամսէն ետ դարձաւ, Ամերիկա անցաւ, Ռիոյ-ժանէյրոյ գնաց, Ուրուկուայի եւ Պուէնոս-Այրէսի դէմ դրկուած նաւախմբին հրամանատար դրուեցաւ:

Երկու տարի տեւեց կռիւր, եւ այն միջոցին այնչափ քաջութիւն ու հնարագիտութիւն ցուցուց Կարիպալտի, որ երկրքիք զարմանքով կասէին. „Նա մարդ չէ, դեւ է“: Տեսնելով որ հասարակ զինուորի պէս պատերազմին սաստկացած տեղերը կմտնէ աներկիւղ, եւ յաղթական դուրս կելլէ միշտ, տգէտ ժողովուրդը միտքը դրաւ թէ նաեւ անխոցելի է Կարիպալտին. եւ բոլոր հարաւային Ամերիկոյ մէջ ահաւոր եղաւ անունը:

Ջարմանալի ազդեցութիւն ունի Կարիպալտին նաեւ զօրաց վրայ իւր վիթխարի հասակովն եւ ուժովը, հերապանձ գլխովը, արիական կերպարանքովն ու նորաձեւ հագուստովը:

Իտալիոյ մէջ 1848-ին ելած բնդհանուր ապստամբութեան ձայնն Ամերիկա հնչելուն պէս՝ վազեց 'նիցցա' գնաց. հետը գնացին նաեւ իւր լեգէոնին մեծագոյն մասը, եւ անոնցմով մեծամեծ վնասներ տուաւ Աւստրիացոց՝ Թիրոլի երկրին հարաւակողմը:

Կարիպալտին կինն ալ դիւցազնուհի մի էր. էրկանը հետ՝ նորա հաւասար կպատերազմէր, եւ նորա քովը զնդակահար զարնուեցաւ մեռաւ:

Հոռոմայ մէջ դիմակալութեան ոգին ու զործիքը եղաւ Կարիպալտի, եւ զարմացուց Գաղղիացոց զօրավարները. վասն զի իւր հրամանին տակ՝ զինուորութեան անկիրթ անփորձ քաղաքացիք՝ կրթուած ու պատերազմափորձ զօրաց պէս պատերազմեցան: Կարիպալտին խորհուրդն էր մինչեւ վերջի կէտը պատերազմիլ ու անձնատուր չլինել Գաղղիացոց. բայց երբ տեսաւ որ իշխանակցացը միտքը հակառակն է, իւր փոքրիկ զնդովն ելաւ քաղաքէն, թշնամեաց մէջէն անցաւ, եւ Սան-Մարինոյի հասարակապետութեան երկիրը քաջուեցաւ: Բայց քովիններէն երկուհարիւր հոգի չուզեցին իրմէ բաժնուիլ. անոնցմով ձենովա գնաց, քանի մը ամիս հոն հանգչեցաւ, առած վէրքերը զարմանեց, ու զարձեալ Ամերիկա գնաց, եւ ինքզինքը վաճառականութեան ու ճարտարութեան տուաւ:

Իւր աշխատութեամբը քիչ մը ստակ վատրկեղէն ետեւ դարձաւ Կարիպալտի իւր հայրենիքը, եւ Սարտենիա կղզոյն մօտ Գափարա կղզեակը քաջուեցաւ. հինգ տարի է ի վեր հոն իւր որդւոցը հետ երկրագործութեան կրպարապէր, երբոր անցեալ տարի նորէն սկսաւ Իտալիոյ անկախութեան պատերազմը: Իսկոյն Կարիպալտի խոփն ու մաճը թողուց, թուրը ձեռք առաւ ու վազեց իւր հայրենեացն ազատութեանը օգնական լինել, եւ նորանոր յաղթութիւններով պատերազմական ու հայրենասիրական փառքն աւելցուց:

Ինքն ալ բոլոր աշխարհիս հետ ուշադրութիւնը սրած՝ կեցած է այժմ Իտալիոյ բաղդին վճիռը լսելու:

Ա Յ Ծ

Մարդուս ամենէն աւելի օգտակար ճանչցուած կենդանիներէն մէկն է այծը (*felix*), որ բնական պատմութեան մէջ ոչխարի տեսակներէն կհամարուի, բայց շատ կտարբերի ոչխարէն, մանաւանդ իրեն բնաւորութեամբը:

Այծը չորս հինգ տեսակ կկրնի. բայց ամէն տեսակներուն եւս զիսաւորը կամ բուն առաջինը այժեակն բուռածն է, որ է վայրի այծը (տանկերէն *հեյրան*), թէպէտ եւ հինգ տեսա-

կին եւս թէ բնտանին կը գտնուի եւ թէ վայրին:

Բնութեամբ կրակոտ է այծը, ու խիստ կսիրէ՝ քանի որ վայրենի է՝ բարձր բարձր լեռներու վրայ բնակիլ, ժայռերու վրայ ելլել, մէկ ժայռէն մէկայլը ցատքբաշտլ. բնտանեալէն ետքն ալ այս իւր ազատասիրութենէն ետ չկենար, այլ անդադար կհեռանայ ոչխարներէն ու բարձր տեղեր կելլէ ու կիջ-

Այծք Անկիւրիոյ:

նի: Գրեթէ շունին պէս հաւատարմութիւն կունենայ ու սէր կկապէ տիրոջը վրայ, բայց եւ այնպէս բռնութեան չզիմանար, միշտ կյայտնէ իրեն խրոխտ բնաւորութիւնը: Ազբատ գեղացիին տողըը կաթ սուտողը շատ անգամ նորա այժն է, եւ զարմանալի սէր կունենայ իրեն սաներուն. միայն կըսեն թէ այժու կրակոտ բնութիւնը, հեռն ալ բարեսրտութիւնը, նորա կաթը ծծողին եւս կանցնի:

Այժեամին կամ վայրի այժու մէկ տեսակը շատ կը գտնուի Կովկաս, եւ Պարսկաստանի ու Հնդկաստանի բարձր լեռները. ասոր փորէն կելլէ լաւ դեղձափ (տանկերէն *իսակէնի*)

բուռած քարը, որոյ զօրութիւնը շատ կը գովէին հիները, բայց այժմու բժիշկները սակաւ երբէք կգործածեն:

Տեսքին ու բուրդին բարակութեանը կողմանէ ամենէն յարգի այժերն են Անկիւրիոյ, Եգիպտոսի, Թիպէթի, եւ Քաշմիրի այժերը. ասոնց բուրդը մետաքսի կնմանի, եւ անով զանազան ազնիւ շալեր կգործուին, ինչպէս որ յայտնի է ամենուն: Անկիւրիոյ այծը եւրոպա բերին ոմանք ու շատուցին, բայց տեսան որ քանի մը տարիէն բուրդը այն իւր սեպակական բարակութիւնն ու փափկութիւնը կորսընցուց: Անկեց աւելի օգտակար եղաւ

Թէնսօ անուևով գաղղիացի վաճառականին ըրած աղէկութիւնը, որով Քաշմիրի այծուն տեսակը բազմացուց Գաղղիոյ մէջ, եւ Հընդկաստանի շալերուն նման գեղեցիկ գործուածքներ ելլելուն պատճառ եղաւ:

Այծու բնութեանը համառօտ՝ բայց գեղեցիկ եկարագրութիւն մը կուտայ մեզի հանդերձ խրատով Լաֆոնթէն գաղղիացիին հետագայ առական մէջ.

Երկու այծք.

Այծը կարեն երբ կտրի եւ արօտին համն առնու,
Կառնու գրուխն ու կերբայ՝ իբրը նոր բաղդ փնտսելու.
Այնպիսի բարձրը տեղեր կելլէ կարծի կըքայէ,
Ուր ոչ ուրիշ կենդանիք՝ ոչ մարդն ելլել սիրտ կրնէ.
Վերն ապառաժ որ տեսաւ, վարը անդունդ անազին,
Մէկէն վըրան կըցատքէ, վախ մը ջուռի բընաին:

* * *

Օր մը երկու այծ, երկուքն ալ անփորձ,
Թողին ձրգեցին դաշտ ու ձրմերոց.

Մէկը գընաց մէկ լեռ մը, միւսն ուրիշ տեղ արծելու,
Բայց բաղդն այնպէս մը բերաւ որ հանդիպին իրարու:
Հասան գետի մը քովիկ, վըրան կամուրջ՝ նեղ տախտակ,
Նեղ՝ որ երկու դաշտի մուկ չէին անցնել համարձակ.
Ջուրն ալ այնպէս էր խորունկ՝ այնպէս վազունկ այն տեղէն
Որ վըրայէն անցնողը պէտք էր զողար երկիւղէն:
Բայց մեր անվախ այծերուն աչքին մէկ բան չերեցաւ.
Մէկը կոխեց տախտակին, միւսն ալ իր ոտքը դըրաւ,
Տոտիկ տոտիկ իրարու դեմ առաջ գալ ըսկըսան,
Գըլուխ մտրուք ճօճելով իբրեւ մէկմէկ մեծ իշխան.

Երբոր կամըջին մէջտեղը հասան,
Իրարու դիմաց կանկ առին կեցան.
Ոչ սա կըքաշուէր մէկդի եւ ոչ նա.
Սա՛ մէկդի կըսէր, միւսը՛ ետ գընա:

„Դուն չես գիտեր, մէկն ըսաւ, ես սր այծուն ցեղէն եմ.
„Այն գոր պարզեւ Գաղատեայ ըրաւ հըսկայն Պողիփեմ.—
„Հապա իմ նախնիս ո՞վ է՝ դուն չես գիտեր, միւսն ըսաւ,
„Ամաղքեա այծն է այն որ Դիոսին կար տուաւ.“:

Այնչափ կըռուեցան, այնչափ ըրին վեճ,
Որ երկոքին եւս ընկան ջըրին մէջ:

Եւ քանի՛ քանի՛ այսպէս պատահար
Տեսած է արդեօք բաղդին ճանապարհ:

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՅՈՒՅ ՅՈՒՆՈՒՍԻՆ ՏԱՐԻՈՅՑ.

Տարուայ սկիզբը Գաղղիոյ քաղաքականութեան մէջ նորէն փոփոխութիւն եղաւ. կարծես քէ Նափոյեան կայսեր տրուած է անդադար զարմանք պատճառել բոլոր աշխարհի՛ իւր կարգէ դուրս քաղաքական գործողութիւններով. ուստի եւ Անգղիոյ անուանի Քայմա լրագիրը իրաւամբ կըսէ քէ Նափոյեան մեր ժամանակին Սփինքսն է:— Ցայտնի է մեր ընթերցողաց որ Նափոյեան միտք ունէր Վիլլամօրանքայի դաշնագրութեան պայմաններէն ամենեւին ետ չկենալու. նոյն պայմանները կուգէր հաստատել նաեւ այն մեծ ղեսպանաժողովին մէջ՝ որ պիտի լինէր յունուարի 5-ին, յետոյ ձգուեցաւ 20-ին, յետոյ 31-ին, եւ վերջապէս անորոշ ժամանակի մը: Անգղիան որ Խաչիոյ խնդրոյն վրայ Գաղղիայէն տարրեր աչքով մը կնայէր, Նափոյեանի ղիտաւորութիւններուն ջհանխի կցուցընէր: Եկաւ 1860 տարին, եւ խնդիրը փոխուեցաւ. ինքն իսկ Նափոյեան ոչնչացուց Վիլլամօրանքայի դաշնագրութիւնը, ղեսպանաժողովոյն խօսքը վերջացաւ, եւ Գաղղիան Անգղիոյ հետ նորէն բարեկամացաւ:

Գաղղիոյ քաղաքականութեան այս կերպով փոխուիլը եւրոպացաց աչքին կընար զարնել. այս բանիս առաջըր առնելու մտքով՝ անցած տարուայն վերջերը տետրակ մը հրատարակուեցաւ ի Փարիզ, որոյ մակագիրն էր՝ „Պապն եւ Քեսպանաժողով“: Այս գրուածքը այժմուս քաղաքական ղիպուածներուն գլխաւորներէն մէկն էր, ուստի եւ շուտ մը տարածուեցաւ ամեն տեղ, այնպէս որ առաջին օրերէն 40 հազար օրինակ մէկէն ծախուեցաւ Փարիզու մէջ: Տետրակին նեղինակը իւր խօսքերը այս բանիս վրայ կնիմնէր քէ „Որովնտեւ պապին իշխանութիւնը ըստ ինքեան լոկ
„նօզեւոր իշխանութիւն մի է, ոչ գօրքի կարօտ է ինքը,
„եւ ոչ քաղաքական օրէնքներ դնելու, դատաստաններ
„կտրելու, ընդարձակ երկիրներու տիրելու. որով անելող

„զբաղմունքով կժանրարեւոնէ իւր կառավարութիւնը“:
Յետոյ կըսէր քէ „Պապին բաւական է միայն Հռոմ քաղաքն
„ու քովի անբեր երկիրները. իսկ Ռոմանիա ըստած երկ-
„րին բնակիչները որովնտեւ չեն ուզեր պապին իշխա-
„նութեանը տակ մնալ, պէտք է ինքնագլուխ ըլլան“:

Այն տետրակը ելլելուն պէս՝ ամեն մարդ հասկըցաւ քէ Նափոյեան կայսեր խորհրդովը գրուած է. Վալեմօքի կօմսը, որ անոր խօսքերուն ջհանողներէն էր՝ արտաքին գործոց ոստիկանութենէն հարկադրեցաւ ելլելու, եւ տեղը դրուեցաւ Թուրքիոյ՝ Պօլսոյ Գաղղիացաց ղեսպանը: Պապը այն տետրակը տեսնելէն ետեւ հրաժարեցաւ ղեսպանաժողովն մէջ մաս ունենայէն, եւ իրեն տօգոնութիւնը յայտնի հրատարակեց. անոր նայելով՝ հրաժարեցան ղեսպանաժողովն նաեւ Նափոյի բազաւորն ու Աւստրիոյ կայսրը: Նափոյեան զիր մը գընց պապին ղեկտնմբերի 31-ին, յորում բոլորովին այն տետրակին խօսքերը կհաստատէր, եւ յայտնի կիմացընէր որ պապին ժամանակաւոր իշխանութեան վերջը հասնէր է. եւ երբ Գաղղիացաց գօրքերը ելլեն Հռոմ քաղաքն, պապը անտարակոյս ձեռքէն պիտի հանէ այն քաղաքը, եւ բերեւս կեանքն ալ զրկուի:

Անդին Անգղիոյ տերութիւնն ալ ամենայն կերպով աշխատեցաւ ու կաշխատի որ Խաչիացիք իրենք որոշեն իրենց վիճակը. ուրիշ տերութիւններ չխառնուին անոնց: Այս հիման վրայ Անգղիան այս առաջարկութիւններս ըրաւ զըլխաւոր տերութեանց. ա) Գաղղիան եւ Անգղիան խօսք դընեն որ առանց հինգ գլխաւոր տերութեանց հաւանութեանը Խաչիոյ գործերուն չխառնուին. բ) Գաղղիան որջափ կարելի է շուտով քաշէ հանէ իւր գօրքերը Հռոմէն ու Լոմպարտիայէն. գ) Եւրոպական տերութիւնները չխառնուին Աւստրիոյ՝ Վենետիկոյ նահանգին մէջ ըրած կառավարու-

բանը, քե որ զ) Սարտենիոյ բազաորը նրաւորի միջին Բուալիոյ վրայ եւս բազաորելու, այս ալ՝ երբ նոր ազգային ժողովով ու վիճակով բոլոր ժողովրդեան կարծիքը նաակըցուի:—Նափուլեոն նաւանցաւ այս առաջարկութեանց՝ լանի մը բանի մէջ մանր փոփոխութիւններով. բայց կրանք քե Սարտենիոյ բազաորին իշխանութեանը մեծնալուն բուրովին պիտի զիջանի՝ քե որ Սալոյեան ու Նիցցա կամ գեր երկուքին մէկը Գաղղիոյ նետ միանան:

Վերջին յարեբեկ կռեսնուի որ Աստրիան մերժեր է Անգղիոյ առաջարկութիւնները, եւ կպատրաստուի պապին ու՜Նափուլիի բազաորին նետ միարանամ՝ արգելելու Գաղղիացոց եւ Անգղիացոց որ Բուալիոյ գործերուն չխառնուին. Մանրուա ու Փեսքիէրա բերդաքաղաքները կամրցրեն, 100 նազար գօրք ժողվեր է Վենետիկ մէջ, ուրիշ ամեն ժամանակէ աւելի նեղութիւն կուտայ Վենետիկը բնակիչներուն, պապին գօրք կըրրկէ՝ պապական գօրաց նագուստներով, եւ այլն: Ասոնցմէ կերևի որ Բուալիան խնդրոյն խաղաղութեամբ վերջանալուն շատ յոյս չենք կրնար ունենալ:—Յայտնի չէ քե միւս տերութիւնները ինչ պատասխան տուեր են կամ պիտի տան Անգղիոյ առաջարկութիւններուն:

Իսկ Բուալիոյ մէջ ինչնր կանցնին այս միջոցիս:—Ռումանիան եւ Բուալիան դքսութիւնները մեծ անհամբերութեամբ կըսպասեն քե իրենց վիճակն ինչ պիտի լինի, եւ պատերազմի կպատրաստուին. Թուրքին մէջ մեծ դիպուած կհամարուի այս՝ որ Քալուր կոմսը յունուարի 21-ին նորէն առաջին ոստիկանի պաշտօնն առաւ: Միջին Բուալիոյ քաղաքներուն անպատմելի ցնծութիւն եղաւ այս բանս:—Պապը

իւր աշխարհական իշխանութենէն կամ անոր մէկ մասէն ալ ետ կենալու միտք չունի առ այժմ. կարողիկներուն եկեղեցականներն ալ շատ տեղ իրաւունք կուտան պապին: Փարիզու *Իւնի/Լա* անունով լրագրը, որ Գաղղիոյ պապաւեր հռովմեականներուն զլխաւոր բերանն էր շատ ժամանակէ ի վեր՝ յունուարի 30-ին կայսերական վճռով արգելուեցաւ: Վենետիկը բնակիչները անզաղար վախճելու նետ են:—Մեկ խօսքով, բոլոր Բուալիան սաստիկ վրդովեայ վիճակի մէջ է:

Գաղղիոյ ներքին կառավարութեանը մէջ պատահած զլխաւոր գործերէն մէկն ալ այս է որ Նափուլեոն յունուարի 5-ին առ իւր ոստիկանը գրած նամակին մէջ կպատե քե կուգէ որ երկրին անտառները մաքրուին, ճանապարհները արուեստները ծաղկին, տուրքերը պակսին, մաքսերը իջնան՝ որպէս զի երկրագործութիւնն ու վաճառականութիւնը աւելի առաջ երթայ: Այս մտքով վաճառականութեան դաշինք մի ալ ըրաւ Անգղիոյ նետ, եւ բարեկամութիւնը աւելի նաստատեց: Նափուլեոնին այս կարգադրութեանը մեծամեծ զովեստներ տուին Անգղիոյ եւ Գաղղիոյ մէջ ազատ վաճառականութեան ջատագովները. իսկ մենապաճառութեան տեր կեցող վաճառականներն ու գործատուներն ունեցողները իրենց աժգո՞ւրիւնը յայտնեցին:

Յաջորդ ամսաերբերին մէջ կխօսինք Աստրիոյ եւ Գերմանիոյ ներքին գործերուն վրայ, որ բեպեա նոր բաներ չեն, բայց քաղաքական եշանակութիւնին շատ խորունկ է:

ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԱՐԵԿԻՐ ԱԶԴԱՅԻՆ ԱՆՅԻՑ 1860 ՏԱՐԻՈՅՍ.

- Յունուարի սկիզբէն Կոստանդնուպօլսոյ ազգային Գերագոյն ժողովը մտադիր է ժողովոյն զումարմանը հիմնական կանոններ հաստատելու:
- Պրուսայի նորընտիր Առաջնորդ Մարգիս սրբազան Արքեպիսոպոսը յունուարէն սկսել է իւր առաջնորդական Վիճակին բարեկարգութեանն ու պայմանութեանը աշխատելու՝ յուրախութիւն ազգայնոց:
- Կոստանդնուպօլսոյ Յունաց Պարիարքը, հետն ալ Աղերսամղրիոյ Յունաց Պատրիարքը, յունուարի 31-ին զնացել են ի փոխադարձ այցելութիւն ամենապատիւ Տէր Գեորգ սրբազան Պատրիարքին. Կոնձափուի մայր եկեղեցին մտեր են հանդիսիւ, եւ այն տեղը գտնուած բազմաբիւ ժողովըրդեան իրենց հայրապետական օրհնութիւնը տուեր են:
- Տիփլիսու, Կոստնկ Հայոց աշխարհի՝ ամսագրոյն առաջին տետրակը այս օրերս ընդունեցանք ուրախութեամբ. Աղանույս յաջորդ ամսաերբերին մէջ այս նոր ազգաշահ գործոյն վրայ խօսելու միտք ունինք:
- Թէոդոսիոյ մէջ հաստատուեցաւ եւ յունուարի 4-ին բացուեցաւ հայ օրիորդաց համար փոքրիկ դպրոց մը, որ Առաջնորդին ընդհանուր վերատեսչութեանը ներքեւ կը գտնուի: Աշակերտաց բարոյական եւ ուսումնական կրթութիւնը յանձնուած է Մատամ Քոռատիի տիկնոջ, որ դպրոցին անմիջական վերատեսչն է, եւ միանգամայն ուսուցիչ ուսուցիչներն, գաղղիարենի եւ ձեռագործի: Գրպրոցին տնտեսական կառավարութիւնը յանձնուած է երեք Հօգարարձուաց, որք են *Ալլըրնձեան* Մանուկ Աղա, *Զեմպերնձեան* Մանուկ Վարդերես Աղա, եւ *Ալեանազեան*

- Պետրոս Աղա. իսկ ուսումնական կառավարութեանը Տեսուչ է *Տիգրանեան* Սարգիս Աղա:
- Ռուման երէրերը սուրս են.*
- Հայերէն գրավարժութիւնն եւ մաքուր գիր.
- Կրօնագիտութիւն, այսինքն Քրիստոնէական վարդապ.
- Պատմութիւն սուրբ գրոց.
- Սկզբունք Ընդհանուր Պատմութ. եւ Աշխարհագրութեան.
- Թուարանութիւն.
- Ռուսերէն եւ գաղղիարեն լեզու.
- Կար, ձեւք եւ ասղնեղործութիւն:
- Ով որ ուզէ իւր աղջկանը դաշնակ (*Փօրքեփիսակ*) սովորեցընել տալ, տարեկան տուրքէն դուրս պիտի վճարէ ամիսը 4 րուպիլ արծ., շաբաբը երկու համար հաշուելով, ամեն մէկ համարը կէս ժամ:
- Ամեն մէկ աշակերտին տարեկան ուսման համար տալիքն է 60 րուպիլ արծ., որ չորս ամսէ չորս ամիս կառնուի կանխիկ (*փէշիկ*) քսանական րուպիլ արծ.: Անկէց ի գատ, տարին 6 րուպիլ կըվճարեն ծնողք՝ իրենց զաւկին տրուելիք բոլին. զրիչին, բանաքին, մասիտին եւ ուրիշ այսպիսի մանր ծախքերուն համար: Գրքի ծախքն ալ ծնողաց վրայ է:
- Աշակերտունիք դպրոց եկած առնենքը միակերպ հագուստ պիտի ունենան՝ ասիմանեալ ձեւով եւ գունով:
- Հանոնք դպրոց տանողն ու բերողը միշտ իրենց տնէն մարդ պիտի լինի:
- Ալլըրնձեան ազգասեր եղբարքը 5 հատ չքաւոր օրիորդաց ուսման տարեկան ծախք իրենց վրայ առած են:

ՓՈՒՌԻՄՆ ՅԱՍՆԱՅ

Է Մ Մ Ա Ն Ո Ւ Է Լ Ի Թ Ո Ր Ո Ս Ե Ա Ն Տ Է Օ Լ Վ Է Թ Ե Ա Ն Ց .

Խրիմու նահանգին մեջ մեր Հայկազուն եղբարք սարևոյս փեճուարի 9-ին զբեկուեցան իրենց մի բնիք անդամեն, որ եր 24 սարեկան ազնուասոհմ պասանին *Էմմանուէլ Քորոսեան Տօրլիքեանց*: Սա Լազարեանց ազգային ձեմարանը մարգարանի (*Կիւնեզիայի*) ուսման բնրացքը աւարտած, զինուորական պաշտօնով *հուսար* անուանեալ ձիաւոր զօրաց մեջ տեղադրեան կծառայէ՝ իւր նախնեացը նման, եւ աստիճանաւ դեռ նոր եր բարձրացած: Բայց ճիւժական ախտին ճիրանն բնկած, յէ երկար ճիւժանդութեան չկարաց վերջապէս ազատիլ բժեկաց բազմախորձ օգնութեամբը, եւ սգոյ մեջ բողոց իւր ազնիւ ազգասոհմը:

Այս բնիք պասանուոյն ցաւայի մահուանը վերայ նահանգիս ազգայնոց ունեցած իրաւացի տխրութեանը ապացոյց է նորա դամբանական ճառը՝ որ կարդացուեցաւ յուղարկաւորութեան փառաւոր հանգիսին ժամանակը՝ Խարատու քաղաքի մեր եկեղեցւոյն մեջ. եւ միանգամայն Տօրլիքեանց Ազատար գիւղին ռուս ստրուկները՝ որ աբ է կանայք մինչեւ իւրեանց փոքրիկ տղայքը գրկերը, եւե՛ ժամ նանապարհաւ դիմաւորեցին արտաւարձ լացով, եւ հանգուցելոյն մարդասիրական գործերը յիշելով, դազաղը ձեռքի վերայ բռնած հասուցին մինչեւ գիւղին սուրբ Հռիփսիմէ անուամբ մատուրը, ուր անփոփեցաւ այն յաւերժացեալ պասանին իւր վաղուց հանգուցեալ բարեպաշտունի Հռիփսիմէ մօրը մօս:

ՀԱՌ ԳԱՄԲԱՆԱԿԱՆ

Ի հանդիսի յուղարկաւորութեան վաղաձեռնիկ *Էմմանուէլի Քորոսեան Տօրլիքեանց*, ի 11 փեճուարի 1860 ամի:

„Տխուր ժամ . . . այս ինչ խորին լուսինն է որ տիրեց յանկարծ, բայց կը լսուի միանգամայն արտաշարժ նկկականք չզաղրած. փառաւոր հանդէս մի պարտաւորած, բայց հանդիսաւորաց դեմքը կտեսնուի դառն արտասուաց առտուներ բացուած: Վասն զի հակայատիպ բնտիր պատանի

մի, ո՛հ, անգուր մանգաղին բերանն բնկած՝ իբրև վարդ կիսարաց, իւր արմատեն եւ ոտտեն բաժանուոր, եւ անա փռուեր է գետին մեր աջաց զինաց:

„Ընտիր պատանի մի, որոյ ծիծաղ դեմքը, քաղցր խօսուածքը, եւ հեղ բնաւորութիւնը իւր մեծատոհմութեամբը կզուշակէր յայտնի՝ թէ անշուշտ ժամանակին առաքինական գործքերով՝ իւր ազնիւ տօնմին պարծանք եւ նախնոցիս սակաւարիւ ազգայնոց յառաջադիմութեանը օժանդակ պիտի լինէր:

„Ընտիր պատանի մի, որ միշտ կցանկար տիւ եւ զիշեր իւր բարի բնաւորութեան վերնատուր պարզութիւնը երկարատես կենօք պայծառ երեսցուցանել անձին վերայ. եւ ճրջափ բարի բարի սերմեր իւր պարարտ սրտին մեջ սերմանուած, կսպասէր կատարելութեան հասակին միջօրեական ջերմ ճառագայրներովը բողբոջեցընել. բայց այսօր այն բոլոր յոյսերն զրկուած՝ յախտնականութեան մեջ առաջին քայլն է առած:

„Ընտիր պատանի մի, որ Տերը տուաւ այսչափ միայն վայելել իւր սիրելեացը՝ աննասանելի նախախնամութեամբը, եւ անա այժմ նոյն Տերն առաւ իրեն. չկարողացան բնաւ այն մանագուշակ ճիւժանդութեան անգուր ձանկէն խլել ազատել՝ ոչ հմուտ բժշկաց ճարտարութիւնը, եւ ոչ իւր սիրելեաց անբուն հսկողութիւնը:

„Ո՛հ, վիշտ մեծ է արգարեւ ազգայնոցս, եւ մանաւանդ այնպիսեաց՝ որ ունին յայտնի նշմարած այս բնտիր բնտիր ձիրքերը նորա վերայ դրոշմած: Եթէ մի այսպիսի բնտիր պատանուոյ մեր զրկուիլը մեզ ամենուս իրաւացի պատճառ է այսօր այս աստիճան սրտակեղ տխրութեան, հապա ճրջափ եւս առտուել նորա ազնիւ ծնողացը, ազնուարարոյ քոյրերուն եւ միակ եղբորը ու բոլոր ազգակցացը: Անզնաւ կորուստ, ողբոց եւ արտասուաց արժանի. բող բափեն իւրեանց աչքերէն դառն արտասուաց հեղեղներ. բող լան եւ ողբան աղեխորով իւրեանց այս անգին կորստեան վերայ, բայց համարձակիմ ասել՝ թէ ոչ անմխիբար: Վասն զի սա այնպիսի ծնողաց է որդի եւ բոռն, եւ այնպիսի քոյրերու եւ եղբոր է եղբայր, որ կարող են եւ միշտ պատրաստ՝ սորա սուրբ սերը յախտեան իւրեանց սրտին մեջ ունենալով՝ անմահ հոգւոյն համեմատ անմահացուցանել եւ նորա անունը՝ որչափ եւ ինքը իւր կենդանութեամբը կարող էր անել: Եւ մխիբարել իրենք զիրենք այս օրեն՝ յիշելով միշտ այն խօսքը թէ „Տէր ետ եւ Տէր էառ. եղբցին կամք Տեառն օրհնեալ“:

„Ուրեմն այլ ինչ կմնայ մեզ մանկանացուացս անել այս տեղ, — ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ մեր հայցուածքը ուղղել առ Բարձրելոյն Արո՛ղը, եւ ազալել բնկերական սիրով այս յաւերժացեալ պատանուոյս պարտուցը բողբոքիւն բստ որում մարդ. եւ միանգամայն բնդունելով սորա անվերջ լուսութեամբ մեզ տուած վերջին հրաժարական ողջոյնը, ասել միաբերան՝ թէ—Ե՛րբ ի խաղաղութիւն յաւերժացեալոյ յոտով բարութեան“:

Ն. Յ. Քօփնեան:

Հրամայեցաք տպագրել. ի Թեոդոսիա, ի 15 Փետրուարի 1860. Գարրիէլ Վ. Այվազեան:

Ի Տպարանի Խաչիպեան Ուսումնարանի Հայոց:

Շահինեանց եղիս.
Շահնարեանց Աղամ.
Շրլբեանց Պօղոս.
Շոտաբունեանց Յարութիւն.
Շոտլովեան Աերովբէ.
Շոտլովեան Քերովբէ.
Շուպառեանց Յոնան.
Պալապանեանց Գեորգ Բ.
Պապասինեանց Մարտիրոս.
Պետեիեանց Լազարոս.
Պոպով Բարսեղ Բ.
Պոպով Եսիփան.
Պոպով Մանուէլ.
Պոպով Սրապիոն Սարկաւագ.
Սալիբեանց Յակոբ.
Սաղիմեանց Նիկողայոս Բ.
Ստեփանոսեանց Պօղոս Բ.
Քարիկեանց Մինաս.
Քարաքաչեանց Յարութիւն Բ.
Քելլե-Շահինեանց Թադէոս.
Տեր-Գարրիկեանց Մարտիրոս Գալիք.
Տեր-Կարապետեանց Յովնանեկ Բ.

ՆԻՔՈՒԱՅԵՎ.

Նազվաչեան Թովմաս.
Պօղոսեան Ստեփան.
Քասապեան Խաչատուր.

ՊԵՐՏԵԱՆՍԻ.

Գազանեան Յովնանեկ.
Հոփիկեան Յովնանեկ.
Սախառեան Յովնանեկ.
Եաքովիչ Մարտիրոս.

ՊԸՆ.

Ապրամովիչ Յովնանեկ.
Կասպարեան Խաչատուր.
Կրանխուկեանց Տօնիկ.
Սաֆրազեան Պօղոս.
Տեր-Նշանեան Նշան Բ.
Տերտերեան Յակոբ.

ՊՈԹՈՒՇԱՆ.

Չարանեան Յովնանեկ Գոմիս.

ՌՈՄԱՆ.

Խաչիկեան Խաչերես Գոմիս.
Չերքեզեան Խաչիկ Փանարնիք.
Պալասանեան Յարութիւն.

ՍԹԱՆՐՈՓՈՒ.

Բեզուլեանց Մատրոս Բ.
Կալանդարեան Գարրիկ.
Կարապետեան Գեորգ.
Հայրապետեան Սիմէոն.
Մաղաբեան Միքայէլ.
Չովալեան Յովնանեկ.

Պապայեան Աբրահամ.
Պատկանեան Պետրոս Բ.
Տիրացուեան Գարրիկ.
Տեղիկեան Կարապետ.

ՍԻՄՅԵՐՈՓՈՒ.

Ալեանազեան Սամուէլ.
Չատիկեան Ստեփան.
Չաքեան Դաւիթ.
Չաքեան Լուսեղեն.
Փասօզեան Սարգիս.
Փերզեան Յակոբ.
Փիլիբոսեան Յարութիւն.
Փղբեան Սիմոն.
Փուսանեան Խաչատուր.
Փօփալեան Խաչատուր.
Փողովրդեան Գրիգոր.
Փաննեան Լուսեղեն.
Քարամբզայեան Գեորգ.
Քարապետեան Ռաֆայէլ.
Քարիպեան Լազար.
Խլեպիկեան Աւետիք.
Քոնստանտինեան Մերկեան.
Քորասանեան Սարգիս.
Ծիկոյեան Գարրիկ.
Ծիկոյեան Յովնանեկ.
Կուսիկեան Աստուածատուր.
Ճեանեան Գեորգ Բ.
Ճեպիկեան Կարապետ.
Մամիկոնեան Կարապետ.
Մերերիզեան Կարապետ.
Մոլլա-Խաչատուրեան Գարրիկ.
Նալպանտեան Սարգիս.
Շահիպեան Յովակիմ.
Շահիպեան Յովնանեկ.
Ռտոզեան Սկրտիչ.
Չրախնեան Յովակիմ.
Պուսմերալ Տիկիւն.
Պոլանեան Յակոբ.
Պոլանեան Յարութիւն.
Սանարճեան Գրիգոր.
Սեկիւնեան Գեորգ.
Սոխուրեան Կարապետ.
Սուրեանեան Կարապետ.
Տեր-Մկրտչեան Մանուէլ.
Տեղիկեան Գրիգոր.
Տոմպիկեան Վարդերես.
Տոտոխեան Աւետիք.
Տոտոխեան Յարութիւն.
Փեարեան Թորոս.

ՍՈՒՉԱՌԱ.

Մսերեանց Գարրիկ.

ՓԱՐԻՉ.

Արամեան Ճանիկ.
Լորիս-Մելիքեան Արանաս.
Քիւլիպեան Յովնանեկ.
Մանանեան Միքայէլ.
Քարավազեան Յարութիւն.

ՓԵԹՐՊՈՒՐԿ.

Լազարեան Աղա Խաչատուր.

ՓՈԹԻ.

Տեր-Շմառնեան Նիկողայոս (2 օրին.).

ՔԻՇՆԵԻ.

Անուշեան Կարապետ.
Բեկնազարեան Յովնանեկ Վ.
Մուրատեան Կարապետ.
Յոնանեան Աւետիս.
Ռարիպեան Աստուածատուր.

ՕՏԵՍՍԱ.

Արդարեան Սարգիս.
Խաչաչեան Սարգիս.
Կիւլպիկեան Մկրտիչ.
Կովկիկեան Գրիգոր.
Մանուկեան Պաղտասար.
Պողոսեան Յովնանեկ.
Պօղոսեան Ստեփան.
Սերեան Չաքարիս.
Քրքմեան Եղիս.

ՕՐԸԷՑ.

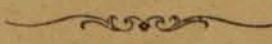
Քշալեանց Մարտիրոս Բ.
Յորշանեանց Նիկողայոս.

ՕՐՊԱՉԱՐ.

Ալեանազեան Գարրիկ.
Արապեան Յարութիւն.
Խրոճեան Գրիգոր.
Խորոզեանց Կարապետ.
Հաճի-Պապիկեան Ռաֆայէլ.
Մանարանեան Յովնանեկ Բ.
Մղոսեան Յակոբ.
Նալպանտեան Ստեփանոս.
Պուռնազեան Ռաֆայէլ.
Սփենտիարեան Սիմոն.
Սփենտիարեան Փանոս.
Տապախեանց Յովսէփ.

ՅՈՔՇԱՆ.

Մանուկեան Գրիգոր.

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ.

1. Կրրուքին եւ ուսումն ազգային (Շար. եւ Վերջ). 2. Հայութիւն, եւ Միքրարեանց կարօղիկութիւնը. 3. Ուղերձ յառօր մեծանանգեա Օծուքեան Տառն Մատրեոսի Սրբազան Կարօղիկոսի Ամենայն Հայոց. 4. Վաճառականութեան ծագումը, պատմութիւնն ու այլ եւ այլ ձիւղերը. (Շարայարկի).	5. Կարիպալտի. 6. Այծ. 7. Տեսութիւն քաղաքական անցից յունքարի տարւոյս. 8. Համառօտ տարեգիր ազգային անցից 1860 տարւոյս. 9. Փոխումն յաստեաց Էմմանուէլի Քորսեան Տեղվրեանց. — ձառ զամբանական, Ե. Յ. Թօփճեան.

ԳՈՐԾԱԿԱԼՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

- ՅԱԺՏԵՐԻՍԱՆ, Պ. Ստեփան Գալստեան ձանրմեանց.
 ՅԱՂԵՔԱՆԳՐԻՍԱ, Պ. Գէորգ Եւստոֆեան.
 Ի ԳՐԻԳՈՐՈՒՊՈՒԹՅՈՒՆ, Տ. Կարապետ Մերձանեան.
 ՅԵԱՇ ՄՈՒՏԱԻՆՈՅ, Սէրտար Սողումոն Իրանխոլեանց.
 ՅԵՐԵՒԱՆ, Պ. Նիկողայոս Խայթմազեան.
 ՅԵՒՊԱՏՈՐԻԱ, Պ. Միքայէլ Մուրատեան.
 Ի ԶՄԻՌՆԵՒԱ, Պ. Ղուկաս Պալղազարեան.
 Ի ԹԷՂՈՒՍԻԱ, Գրատենեակ Խալիպեան Ուսումնարանին.
 Ի ԽԱՐԱՍՈՒ, Պ. Նահապետ Թօփճեան.
 Ի ԿԵՐՉ, Յովհաննէս Մանուէլեան Մերկեանեանց.
 Ի ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՈՒԹՅՈՒՆ, Պ. Սարգիս Ք. Էլիկիզէլեանց.
 Ի ՂԶՈՐ, Պ. Յովսէփ Իզմիրեանց.
 Ի ՄԵԼԻՔՈՓՈՒ, Պ. Սկրտիչ Գէշգապեան.
 Ի ՄԷՆՉՍԹՐ, Պ. Եսայի Անուխեան.
 Ի ՄՈՍԿՈՒՍ, Մսեր Մազիտարոս Մսերեանց.
 Ի ՆԱԽԻՉԵՒԱՆ, Պ. Եպիփան Պոպով.
 Ի ՆԻԿՈՄԷՒԻՍ, Թանգարան Վերձանութեան.
 Ի ՊԱԹՄԱՒԵԱ ԵՒ Ի ՃՍԻԱ, Պ. Գրիգոր Նահապետեան.
 Ի ՊԵՐՏՆԱՆՍՔ, Պ. Յովհաննէս Հոփիկեան.
 Ի ՊՈԹՈՒՇԱՆ, Պ. Յակոբ Մանուկեան.
 Ի ՍՔԱՒՐՈՓՈՒ, Պ. Գէորգ Կարապետեանց.
 Ի ՍԵՄՅԵՐՈՓՈՒ, Պ. Գրիգոր Տեղվէթեան.
 Ի ՎԵՆԵԱ, Պ. Նիկողայոս Մարգարեան.
 Ի ՏՐԱՊԻՉՈՆ, Պ. Խաչատուր Էմստեան:
 Ի ՏՓԻՍ, Պ. Ռոմանոս Նատիրեանց.
 Ի ՓԱՐԻՉ, Պ. ձանիկ Աբամեան.
 Ի ՓԵՐՔՈՒՐԿ, Պ. Մովսէս Բուզաղեանց.
 Ի ՔԻՇՆԵՒ, Տ. Ստեփան Ամաստեանց.
 ՅՕՏԵՍՍԱ, Տ. Յովհաննէս Թաթարեանց.
 ՅՐՊԱԶԱՐ, Պ. Պետրոս Շահինեան.

ԳԻՆՔ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Տարեկան գին ընկերացութեան լոկ հայերէն մատինն՝ կանխիկ հասուցանելի, հանդերձ ծախսիւմ հանապարհին, ...	ռուպլի արծարի 6, որ է Յրանի 24:
Տարեկան գին լոկ ուսուէրէն եւ գաղղխաբէն մատինն	» » 4, » » 16:
Տարեկան գին հայերէն եւ գաղղխաբէն մատինն	» » 8, » » 52:
Գին միայ Տէստիկի	» » 1, » » 4: